

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Linda Boháčková

Hlad a nasycení v českém jazykovém obrazu světa
Hunger and Repletion in Linguistic Picture of the World in Czech

Praha 2010

vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.

Děkuji doc. PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., Ph.D., za cenné rady, připomínky a metodické vedení této práce.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 27. 7. 2010

Linda Boháčková

Anotace

Práce se zabývá jazykovými obrazy hladu a sytosti v češtině. Zkoumání vycházejí z polského směru kognitivní lingvistiky, který klade důraz zejména na sepětí jazyka s kulturou. Práce ukazuje, jak hlad a sytost fungují v kulturních a sociálních souvislostech. Jazykové obrazy hladu a sytosti jsou rekonstruovány pomocí etymologických a motivačních poukazů, sekundárních významů a frazeologických výrazů, které se vztahují k tomuto sémantickému okruhu.

Klíčová slova

hlad, nasycení, sytost, český jazykový obraz světa, kognitivní lingvistika

Annotation

The paper deals with hunger and repletion in the linguistic picture of the world in Czech. It is based on the theses of Polish cognitive linguists, where the cultural context of the language is very important. Hunger and repletion in linguistic picture of the world are shown through the etymological connections, figurative meanings and phraseological expressions, which are associated with the semantical range given.

Key words

hunger, repletion, fulness, linguistic picture of the world in Czech, Cognitive Linguistics

Obsah

I. Úvod	8
1. Teoretická východiska práce.....	8
II. Hlad	11
1. Co je to hlad.....	11
1. 1 <i>Hlad a hladovění</i>	11
2. Hlad z psychologického hlediska.....	11
2. 1 Hlad a chuť.....	12
2. 2 Psychologické účinky hladu.....	12
3. Hlad ze sociologického hlediska.....	12
4. Hlad v českém jazykovém obrazu světa.....	14
4. 1 Souvislosti etymologické a motivační.....	14
4. 2 Lexém <i>hlad</i> ve výkladových slovnících.....	15
4. 2. 1 Významy derivátů.....	16
4. 2. 2 Významy kompozit.....	17
4. 3 Paradigmatické sémantické vztahy.....	18
4. 3. 1 Synonymie.....	18
4. 3. 2 Opozitnost.....	20
4. 3. 3 Hyperonymie – hyponymie.....	21
4. 4 Syntagmatické sémantické vztahy. Kolokace.....	22
4. 5 Hlad ve frazeologii.....	23
4. 6 Konceptualizace hladu.....	25
4. 6. 1 Hlad je konceptualizován jako člověk.....	25
4. 6. 2 Hlad je konceptualizován jako živý organismus (jiný než člověk).....	26
4. 6. 3 Hlad je konceptualizován jako věc nebo látka.....	26
4. 6. 4 Hlad je konceptualizován jako nemoc nebo její symptom.....	26
4. 6. 5 Další konceptualizace hladu.....	26
III. Sytost	28
1. Kulturní a sociální souvislosti.....	28
2. Sytost v českém jazykovém obrazu světa.....	29
2. 1 Souvislosti etymologické a motivační.....	29
2. 2 Adjektivum <i>sytý</i> ve výkladových slovnících.....	30
2. 2. 1 Významy derivátů.....	31

2. 2. 2 Významy kompozit.....	32
2. 3 Paradigmatické sémantické vztahy.....	32
2. 3. 1 Synonymie.....	32
2. 3. 2 Opozitnost.....	34
2. 3. 3 Hyperonymie – hyponymie.....	34
2. 4 Syntagmatické sémantické vztahy. Kolokace.....	35
2. 5 Sytost ve frazeologii.....	36
2. 6 Konceptualizace sytosti.....	37
2. 6. 1 Sytost je konceptualizována jako prostor.....	37
2. 6. 2 Sytost je konceptualizována jako hranice.....	37
2. 6. 3 Sytost je konceptualizována jako látka.....	37
2. 6. 4 Sytost je konceptualizována jako člověk.....	37
IV. Závěr.....	38
Seznam pramenů a použité literatury.....	39
Příloha.....	41

Seznam zkratk

- ČNK Český národní korpus
JgS Česko – německý slovník Josefa Jungmanna
PMČ Příruční mluvnice češtiny
PSJČ Příruční slovník jazyka českého
SSČ Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SSJČ Slovník spisovného jazyka českého

I. Úvod

1. Teoretická východiska práce

Hlad a sytost budeme zkoumat v kontextu kognitivní lingvistiky, a to zejména směru polského, jak jej reprezentují už od 80. let 20. století vědci z lublinské univerzity.¹ Právě tam se totiž, zprvu nezávisle na kognitivní lingvistice americké, zrodil zcela originální pohled na zkoumání jazyka. Tento přístup, charakterizovaný střešovým pojmem jazykový obraz světa, klade důraz na zkoumání jazyka ve specifickém kontextu kulturním a kulturně-historickém; důležitými prameny mu jsou jak texty folklorní (souvislost s etnolingvistikou), tak i texty umělecké. Pracuje s předpokladem, že prostřednictvím jazyka lze studovat, jak určité společenství rozumí světu. Americká kognitivní lingvistika akcentuje hlavně poznání struktury lidské mysli a procesů, které v ní probíhají, opět samozřejmě na základě jazyka. Základní pilíře se v obou proudech v podstatě shodují: jsou jimi zejména teorie konceptuální metafory, vliv tělesnosti, kategorizace na základě prototypu nebo stereotypu.

Teorii konceptuální metafory podrobně propracovali George Lakoff a Mark Johnson v knize *Metafory*, kterými žijeme z roku 1980 (český překlad až 2002). Zároveň zde i odhalili a dokázali, že metaforičnost není jen náhodným, výhradně básnickým jevem, ale že hraje zcela zásadní roli ve způsobu uspořádání lidské mysli; jazyk toto uspořádání reflektuje, i když mluvčí si toho mnohdy nejsou vůbec vědomi. Ukázali také roli těla v našem vnímání světa. Tělesná zkušenost (a pět smyslů, které ji zprostředkovávají) je totiž zcela zásadní; od svého těla se člověk nemůže jen tak „odtrhnout“, a to ani v myšlení. Za nejdůležitější považují Lakoff a Johnson to, že jakožto lidé chodíme vzpřímeně, „po dvou“: „Máme těla a stojíme vzpřímeně. Téměř každý pohyb, který uděláme, zahrnuje jistý svalový motorický program, který buďto mění naši vertikální („horně-dolní“) orientaci, zachovává ji, předpokládá ji, nebo ji bere nějak v úvahu. Naše nepřetržitá fyzická činnost ve světě, a to i když spíme, činí naši vertikální orientaci (...) něčím zásadně závažným.“ (Lakoff, Johnson, 1980/2002, s. 74). S tělem člověka a jeho orientací v prostoru bezprostředně souvisejí tzv. orientační metafory.² Dvojice pojmů jako „nahore – dole“, „vpředu – vzadu“, „směrem k – pryč od“ odkazují právě na naši základní fyzickou zkušenost s prostorem. Např. z orientačních metafor ZDRAVÍ JE

¹ Podle Vaňková, I. Inspirace z Lublinu. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : FF UK, 2007, s. 9 –12.

² Kromě orientačních metafor rozlišují Lakoff a Johnson ještě metafory strukturní a ontologické. Ve strukturní metafoře jde, stručně řečeno, o to, že jeden pojem chápeme na základě jiného, a to obvykle takového, který se zakládá na fyzické, smysly postihnutelné zkušenosti. (Podrobně se autoři věnují např. pojmové metafoře SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA, srov. Lakoff, G., Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002, s. 16.)

Také ontologická metafora vychází z naší smyslové zkušenosti s konkrétními fyzickými věcmi. Na jejím základě totiž pracujeme s pojmy abstraktními, viz tamtéž zejména s. 39 – 43.

NAHOŘE a NEMOC JE DOLE vyplývají taková vyjádření jako *je ve vrcholné formě* nebo *zdravotně rychle upadá*.³

Rovněž představová schémata⁴ vycházejí ze subjektivní tělesné zkušenosti. Mezi základní patří schéma „nádob“, patrné např. ve výrazech *nitro člověka, jde to mimo něj, být plný očekávání*; „cesta“: *dosáhnout svého cíle, být blízko řešení, cesta životem*; „spojení“: *pouto přátelství, navázat vztah, rozvázat pracovní poměr*; dále výše zmíněné „nahore a dole“; také „centrum a periferie“, „část a celek“, „cyklus“ aj.

Roli tělesnosti dobře dokumentuje také oblast frazeologie: její velká část se totiž vztahuje právě k lidskému tělu a jeho částem (jde o tzv. somatickou frazeologii); často se tu objevuje hlava, srdce, oči; mj. i žaludek: *pořád mu leží v žaludku, zchladil si na něm žáhu, nemá na to žaludek*. Na základě podobnosti s částmi lidského těla vznikla pojmenování jako *hlávka zelí, hrdlo láhve* nebo *noha stolu*. Tělo je i naším základním „měřidlem“: *stopa, krok, loket; špetka, hrst, lok*.⁵

S tělesností souvisí antropocentrismus jazykového obrazu světa: jazyk a jeho užívání a reflexe jsou vyhrazeny jen lidem. Jazykový obraz světa je také geocentrický a etnocentrický (viz níže). Jeho základem je běžná, praktická, každodenní sféra komunikace; vychází z pohledu průměrného (rodilého) uživatele konkrétního jazyka. Je v něm obsažena jistá interpretace a také hodnocení světa; určité předběžné, naivní rozumění, jedinečné pro každý jazyk. I. Vaňková upozorňuje na souvislosti s evropskou fenomenologickou a hermeneutickou filosofií, na Patočkův pojem *přirozený svět*.⁶

Důležitým prvkem stavby jazykového obrazu světa je opozice *vlastní X cizí*. Jak ukazuje A. Pajdzińska⁷, je tato opozice právě projevem antropocentrismu. Patrné je to na protikladu *lidé X zvířata*: co je lidské, vlastní, je dobré, nepředstavuje nebezpečí. Ujijeme-li ve vztahu k člověku výraz, který se primárně vztahuje ke zvířatům, má zpravidla depreciativní charakter, protože člověk se zvířatům cítí nadřazen: *žrát, stádo; kráva, hyena*. (Ne ale vždy, srov. *kočka, beruška, čumáček*.) Dokladem geocentrismu a pocitu nadřazenosti evropské kultury a civilizace jsou takové výrazy jako *barbar, hotentot, vandal, pračlověk*; užitě sekundárně obsahují negativní hodnocení.

Pro kognitivní lingvistiku je příznačné, že v souvislosti s popisem významu upřednostňuje teorii prototypu, kterou propracovala E. Roschová. Dokázala, že lidé zařazují před-

³ O orientační metafoře viz tamtéž, s. 26 – 34, Vaňková, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum, 2005, s. 102 – 103.

⁴ Tamtéž, s. 105 – 106.

⁵ Podle Vaňková, I. *Nádob plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha : Karolinum, 2007, s. 65.

⁶ Vaňková, I. *Nádob plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha : Karolinum, 2007.

⁷ Pajdzińska, A. Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní“ – „cizí“. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : FF UK, 2007, s. 27 – 44.

měty do určité kategorie podle toho, do jaké míry se blíží jejímu prototypickému představiteli. Ten stojí v centru; má všechny podstatné vlastnosti v potřebné míře. Čím méně takových vlastností jev má, tím je od centra vzdálenější – dostává se na periferii kategorie.⁸ Hranice kategorií ale nejsou vždy ostré; záleží na kontextu, v jakém se předmět nachází, a také na kulturním prostředí, z něž pochází vnímatel. V rámci každého kulturního společenství jsou totiž některé sémantické konotace sdílené, intersubjektivní, jsou tedy nedílnou součástí významu. (Při zjišťování sdílených konotací hrají důležitou úlohu zejména oblast etymologie a motivace pojmenování, významy derivátů a přenesených významů, jak je zachycují i výkladové slovníky, existence frazémů, významová struktura „diagnostických vět“, všeobecně známé folklorní texty, „hlášky“ z filmů, úryvky z literatury, reklamy, vtipy atd.⁹)

Ve strukturní lingvistice se význam vymezuje jinak. Např. slovníkové definice pracují se stanovením nadřazených a podřazených pojmů a s určením odlišujících rysů v řadě pojmů souřadných (*genus proximum a differentia specifica*). Někdy to ale přináší určité problémy, jak ukázala A. Wierzbicka ve studii Co znamená slovo „člověk“.¹⁰ Autorka poukazuje na to, že často jsou slova definována pomocí příliš složitých, nesrozumitelných pojmů, a tím se účel definice vlastně maří. V definici zkrátka není možné užít složitějších výrazů, než je definovaný pojem.

Kognitivisté Lakoff a Johnson podrobili kritice jak mýtus objektivismu, tak i mýtus subjektivismu.¹¹ Ukázali, že významy slov nejsou něčím, co je na člověku naprosto nezávislé, ale že zároveň nejsou ani něčím zcela podléhajícím individuální fantazii. Navrhují proto jiný přístup: experiencialismus, zkušenostní realismus. Světu rozumíme na základě své interakce s ním, skrze prožitek, proto naše rozumění světu nemůže být vytrženo z kontextu kulturního prostředí a jeho hodnot.

---

⁸ Podle Lakoff, G., Johnson, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002, s. 88.

⁹ Podle Vaňková, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha : Karolinum, 2007, s. 62 – 63.

¹⁰ Wierzbicka, A. Co znaczy słowo „człowiek“. In *Kocha, lubi, szanuje*, Varšava, 1971, s. 17 – 27.

¹¹ Lakoff – Johnson, 2002, cit. op., od s. 202.

II. Hlad

1. Co je to hlad

Hlad je stav, kdy člověk pociťuje potřebu jíst. Spolu se žízní jej M. Nakonečný řadí k základním tzv. tělovým pocitům: jejich primární funkcí je upozornit organismus na nedostatek potravy a vody, aby byly zachovány příznivé podmínky pro život a pro reprodukci (Nakonečný, 2000, s. 277).

Podle výkladu u hesla „hlad“ v Ottově slovníku naučném se hlad projevuje „nejprve v počátečních oddílech pásma zažívacího, v ústech, hltanu a hlavně v žaludku, v pozdějších stádiích však se pociťuje obecně po celém těle jako zvláštní pocit malátnosti neb umdlelosti svalové, bolesti hlavy a pod.“ (Novější výzkumy odhalily, že centrum vnímání hladu a sytosti je v hypothalamu.¹² Tam přicházejí informace, např. o hladině glukózy nebo tuku v krvi, a příslušné receptory pak na ně reagují.)

1. 1 Hlad a hladovění

Je vhodné rozlišovat pojmy *hlad* a *hladovění*. *Hlad*, lépe řečeno „pocit hladu“, výstižně popsal J. Stavěl, jehož ve své publikaci cituje Nakonečný. Je to „charakteristický akutní psychosomatický stav, jehož zážitková stránka jest obyčejně označovaná jako pocit hladu“ (Nakonečný, 2000, s. 280). *Hladovění* je podle něj pak „fyziologický stav při déletrvajícím nepřijímání potravy“ (tamtéž). Ten může postupně vést až k smrti – uvádí se, že bez potravy vydrží člověk asi jeden měsíc a bez vody ještě mnohem méně, jen několik dnů.

2. Hlad z psychologického hlediska

Z hlediska psychologie hraje hlad důležitou roli při motivaci k jednání. Pocitem hladu je signalizován fyzický nedostatek energie, potřeba jídla. Jde o pocit nepříjemný, jež se tedy snažíme co nejdříve eliminovat. Podle knihy Nakonečného (2000, s. 71-73) se tu projevuje tzv. princip hédonizmu, tedy obecně lidský sklon minimalizovat nepříjemné a naopak maximalizovat příjemné. Motivace má aktivizační funkci, pudí jedince chovat se nebo jednat tak, aby byla potřeba potravy uspokojena, aby došlo k nasycení, které je hodnoceno jako pozitivní.

Hlad, či spíše jeho „stupeň“ nebo „míra“, ovlivňuje, co si člověk k jídlu vybere. (Na „malý hlad“ platí ovocný tvaroh, praví televizní reklama.) Zároveň je ale preference určitého druhu pokrmů v určité situaci do jisté míry naučená. Kromě denní doby má vliv

---

¹² Např. Mysliveček, J. a Myslivečková – Hassmannová, J. *Nervová soustava. Funkce, struktura a poruchy činnosti*. Praha : Avicenum, 1989.

rovněž kulturní prostředí (Nakonečný, 2000, s. 282) – např. povědomí o tom, že kolem poledne, „v době oběda“, se obědvá, a o tom, z čeho se takový oběd obvykle skládá, nás zavede někde na tzv. teplé jídlo.

2. 1 Hlad a chuť

Jak poznamenává již zmíněný Ottův slovník, obvyklým předstupněm hladu je „appetit“, chuť k jídlu vůbec, nebo také chuť přímo na něco konkrétního. Nakonečný (2000, s. 282) uvažuje, v jakém vztahu je takováto chuť ke skutečným potřebám těla. Cituje Stavěla, jenž se domnívá, že chuť upozorňuje tělo na nedostatek určité specifické látky, a připomíná experimenty s kryсами, u nichž byl uměle navozen nedostatek vitamínu B. Ony si poté samy vybíraly krmivo, které jej obsahovalo. Proti tomuto pojetí chuti jako „organicky účelné“ ale namítá, že lidé, kteří ze zdravotních důvodů (např. vysoká hladina cholesterolu) nesmí jíst určité potraviny, často mají chuť právě na ně. Alespoň částečné vysvětlení tohoto paradoxu snad získáme, uvědomíme-li si opět, že upřednostňování určitých jídel je naučené, získané (např. v rodině) – člověk mající v oblíbené nějaké jídlo na ně nepřestane mít ze dne na den chuť, i když už třeba ví, že mu škodí.

2. 2 Psychologické účinky hladu

Všeobecně se ví, že mírný hlad je člověku ku prospěchu, bystří totiž myšlení: organismus se nemusí věnovat trávení a energii směřuje do mozku. Jinak tomu ovšem je, pokud hladovění trvá dlouhodobě – pocit hladu sice dočasně ustupuje, to jde ale ruku v ruce s celkovým útlumem, psychickým a fyzickým vyčerpáním, ospalostí, depresí. Hladovějící člověk nepřemýšlí o ničem jiném než o tom, jak se najíst, o jídle se mu i zdá (Nakonečný, 2000, s. 281). Nezáleží přitom na tom, jestli hladoví z donucení, nebo z vlastní vůle (hladovka jako forma protestu, nesprávná redukční dieta). Nakonečný dále na s. 283 píše, že při jedení i při pití se uplatňují tzv. orální faktory. Když se přijímá potrava a voda ústy, utiňuje se tím pocit hladu a žízně, podáním vody hadičkou přímo do žaludku naproti tomu nikoli, a to i když tělo tuto vodu normálně zužitkuje.

Pocit hladu lze samozřejmě redukovat mnohem rychleji než stav hladovění.

3. Hlad ze sociologického hlediska

Hladovění je jedním z důsledků špatného sociálního postavení a nedostatečného materiálního zaopatření člověka. Co se týče českých zemí, v horách, kde panují drsné přírodní podmínky a půda není příliš úrodná, se stal hlad téměř trvalým jevem, jak se uvádí

v národopisné encyklopedii *Lidová kultura* u hesla „hlad“.¹³ K nejvíce postiženým oblastem patřilo podle této knihy podhůří Orlických hor a Krkonoš, severní oblast Českomoravské vrchoviny a Jeseníky. Všeobecně, nejen v horách, trápil hlad hlavně rodiny s více dětmi, lidi neusazené a putující světem – dráteníky, hadráře, potulné muzikanty a také žebráky a sirotky.

Problém podle encyklopedie tkvěl už v samozásobitelském nastavení ekonomického systému – v období hojnosti po žních již bylo třeba myslet na zimu a uložit potraviny do zásoby. To by ještě nebylo tak zlé, horší situace nastala, pokud kraj postihla neúroda, válka, přírodní katastrofa. „V každé době a v každé zemi, kdy pro zvláštní příčiny, válku, neúrodu, politické poměry a ekonomický úpadek, zavládl hlad mezi obyvatelstvem, byla úmrtnost neobvyklá; o tom vypravují nesčíslné paměti a historie každé jednotlivé země zaznamenává podobné smutné vzpomínky,“ dodává Ottův slovník naučný. Neúroda a následný hladomor udeřily v českých zemích mnohokrát, např. roku 1282, v letech 1430 až 1433 v době husitských válek, v období třicetileté války a několikrát i v 18. a počátkem 19. století. Ottův slovník zmiňuje, že opravdové hladovění, jež vede ke smrti, se v Evropě 19. století objevuje již jen výjimečně. Zato ale prudce narůstá počet lidí, kteří nemají přístup k pestré a kvalitní stravě v přiměřeném množství, což s sebou nese důsledky v podobě různých chorob, slabé imunity a neschopnosti fyzické práce. Massimo Montanari ve své knize z roku 1993 *Hlad a hojnost – dějiny stravování v Evropě*¹⁴ píše, že evropské obyvatelstvo v období 18. a 19. století jedlo mnohem hůře než kdy předtím jak co do kvality, tak co do kvantity. Podle autora byla krize vyvolána zejména překotným demografickým růstem: na konci 18. století žilo v Evropě na 195 milionů lidí, v roce 1850 to už bylo na 288 milionů. I když se produkce zemědělství díky technologickému pokroku a rozšíření nových plodin (brambor, kukuřice) zlepšovala, nemohla vůbec uspokojit rapidně se zvyšující poptávku.

Nedostatkem potravin bylo samozřejmě způsobeno jejich neúnosné zdražení, a tím se staly pro lidi nedostupné. Chyběly zejména obilniny, jež do poloviny 19. století tvořily základ stravy – dvě třetiny až tři čtvrtiny denního příjmu kalorií. A tak úřady vydávaly informační letáky s postupy přípravy sytých jídel z toho, co bylo k dispozici – z brambor, luštěnin, planých rostlin. Dobročinné spolky organizovaly vaření polévek pro chudé – nejprve v Praze, poté i v dalších českých městech.

Využívaly se všelijaké náhražkové potraviny jako umělé tuky a sladidla. Z nouze jedli lidé koňské, psí nebo kočičí maso; hlavně v průmyslových městech však maso často zůstalo pouhým snem stejně jako čerstvé sezónní produkty – ovoce, zelenina, ryby. To vše bylo podle

---

¹³ Brouček, S., Jeřábek, R. a kol. *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha : Mladá Fronta, 2007.

¹⁴ Český překlad vyšel v nakladatelství Lidové noviny v r. 2003, na něj je také v práci odkazováno.

Montanariho vždy luxusem určeným jen nejvyšším vrstvám, stejně tak máslo a v podstatě tuky vůbec.

Kdo byl *chudý*, byl i *hubený*, protože za potravu mohl vydat jen velmi omezené množství peněz.¹⁵ Tady vidíme, jak se *hlad* dotýká pojmové opozice *chudoba* X *bohatství*. Zatímco *tučnost* se vztahuje k *bohatství*, *hubenost*, a tedy *hlad*, je naopak známkou *chudoby*. Atribut *tučný* byl až donedávna v některých významech synonymem k *bohatý*, *tučné stoly* byly stoly přeplněné jídlem, maso bylo považováno za tím lepší, čím větší podíl tuku obsahovalo, čemuž odpovídaly i ceny. Dnes sice tučné maso nadchne málokoho a „*tučný*“ člověk nemusí být *bohatý*, synonymie *tučný* a *bohatý* se ale přesto dochovala: ve spojení *tučné konto*.

4. Hlad v českém jazykovém obrazu světa

V této části se podíváme na základní výrazy spojené s pojmovou oblastí *hladu*. Patří sem totiž nejen *hlad*, ale i *žaludek* nebo *lačný*.

4.1 Souvislosti etymologické a motivační

České substantivum *hlad* se objevuje rovněž v dalších slovanských jazycích (srov. ruské *gólod*, polské *glód*, srbské/chorvatské *glâd*, makedonské *glad* nebo slovinské *glâd*). Vychází ze staroslovanského tvaru *gladъ*, který se pravděpodobně vyvinul z praslovanského **goldъ*. To se dává do souvislosti s praslovanským slovesem **žalděti*, jehož význam Holub a Kopečný vykládají jako „lačněti, toužiti po jídle“, novější slovníky Machkův a Rejzkův pak šířeji jako „toužiti, prahnouti po něčem“.

Tradičně se *hlad* spojuje se staroindickým *gardha-*, které znamená „chtivost, touha“ a bylo pravidelně utvořeno od *gʹdhyati*, „je chtivý“. Slovník Holuba a Kopečného uvádí *hlad* do souvislosti s *hltati*. Starý tvar *gl̥titi* srov. s ruským *glotátʹ*, lotyšským *gluzīt* nebo latinským *glutire*, „polykati“. Základem těchto výrazů je indoevropské **glt-*, které vychází z onomatopoické dublety *gl-gr*, podle zvuku vydávaného při polykání. Jak se uvádí dále, příbuzná jsou slova *hrdlo*, *hrtan* a *žráti* a expresivní variantou rovněž onomatopoického původu je potom *kloktati*. Dalším snad příbuzným slovem je *hlodati*, církevněslovansky *glodati*, staročesky *hlodati*; jeho původ není zcela jasný, je ale možné, že nějakým způsobem souvisí s výrazem *hlad* nebo také *hladký*. (To vychází z indoevropského **gladh-*, srov. latinské *glaber*, německé *glatt*, „hladký, lysý“, nebo staroislandské *glata*, „zničiti“.) Podle Machkova slovníku je *hlodati* snad onomatopoické, vyšlé z latinského *rōdere*, ke kterému

---

¹⁵ Viz i dále s. 15 n.

ve slovanském prostředí přibylo *g* podle *grýzti*, *hrýzti*. Ve staré češtině znamenal *hryz* „bolest v břiše“, srov. s litevským *grūztis*, „bolení břicha“.

Tak se oklikou dostáváme zpět k výrazu *hlad*, neboť Rejzkův slovník uvádí, že podle novějších výzkumů bylo původním významem tohoto slova „bodavá, svíravá bolest“, srov. s litevským *bādas*, „hlad“. Výklad spojuje *hlad* s indoevropským kořenem **g^hel-*, „píchat, bodat“, jenž je obsažen rovněž v litevském *gėlti*, „píchat, působit bolest“. *Gėlti* je spojováno s praslovanským **žalb*, ze kterého vycházejí také praslovanské **žalėti* a **žaliti* (dnešní *želet*), „litovat, naříkat si“ a dnešní *žalovat*, původně „naříkat si, stěžovat si“. Gluhakův chorvatský etymologický slovník uvádí jako původní význam slova *glád* dokonce přímo „muka, bol“, tedy v překladu „utrpení, bolest“.

O slově *žaludek*¹⁶ se v Rejzkově slovníku dočteme, že se vyvinul z praslovanského **želǫdьkъ*; tvar **želǫdьcъ* je zdobnělinou od **želǫd*. Spojuje se s řeckým *choládes*, „vnitřnosti, střeva“, a rovněž s indoevropským základem **gel-*, „hltat, polykat, požírat“, jenž je pravděpodobně onomatopoického původu. Machkův slovník zmiňuje příbuznost s litevským *skilándis*, jež znamená „žaludek u zvířat“ nebo také „horní“. Slovník Holuba a Kopečného nastiňuje možnou souvislost s výrazem *žalud*, kde by snad na základě tvarové podobnosti mohlo dojít k přenesení pojmenování; tak detailním rozbořením si ale etymologové nejsou jistí.

Co se týče adjektiva *lačný*, synonymního k *hladový* nebo *mající prázdný žaludek*, má stejný základ jako *lakomý* a je to slovo prastaré. Jak vykládá Rejzkův slovník, praslovanské **olčьnъ* je utvořeno od slovesa **olkati*, „lačnit, hladovět“; staroslovanský tvar má podle Machkova slovníku podobu **alčьnъ*, jež je výchozí i pro slova *lačněti* a *lačník* jakožto část tenkého střeva. Staročeské *lakomství* znamenalo „chtivost, rozmařilost“. I v dalších jazycích je tomu podobně, srov. ruské *alkát'*, „lačněti“, *lakomyj*, „mlsný“, *lakomstvo*, „pamlsek“, slovenské *lakoš*, „mlsoun“, litevské *alkanas*, „hladový“, lotyšské *algt*, „žízňiti“ či arménské *alkalk*, „ubohý, bídný, nuzný“.

4. 2 Lexém *hlad* ve výkladových slovnících

Výkladové slovníky češtiny – Jungmannův slovník česko – německý (dále JgS), Příruční slovník jazyka českého (dále PSJČ), Trávníčkův Slovník jazyka českého, Slovník spisovného jazyka českého (dále SSJČ) a Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (dále SSČ) – se zcela shodují na třech významech slova *hlad*. Prvním, tedy základním, je „tělesný pocit potřeby jíst“ (SSČ), „tělesný stav cítěný při nedostatku jídla“ (PSJČ) či, podle JgS,

---

¹⁶ Slovo *žaludek* je ve vyjádřeních o hladu velmi frekventované, jak dokládají frazeologické slovníky, viz též v kap. 4.5.

„nepříjemné cítí potřebnosti jídla, hladovitost, lačnost, chtíč k jídlu“. Užívá se např. ve spoje-
ních *mít hlad, být hladem, umírat hladem/hlady*. Ve svém druhém významu je *hlad*
synonymem pro „nedostatek, bídu, obecnou nouzi“ (Trávníček), explicitně to formuluje i JgS:
„velký nedostatek chleba i zhola živnosti, prvních potřeb“. Jako příklad užití se tu uvádí *hlad*
vody ve smyslu „nedostatek“. Třetím, přeneseným významem je potom „chtivost, žádostivost,
touha po něčem“: *hlad po knize, hlad po půdě*. V novějších SSJČ a SSČ je tento význam
uveden jako expresivní, ve starších slovnících naproti tomu nikoli. PSJČ vymezuje
samostatně ještě čtvrtý význam, a to „chtivý, chamtivý člověk“, toto užití je zde označeno
jako vulgární. Kromě JgS a SSČ, které tento význam nezachycují, je v ostatních slovnících
zmíněn u významu třetího: *být hlad na peníze*.

4. 2. 1 Významy derivátů

Mezi deriváty slova *hlad* je výjimečné především adjektivum *hladový*, protože je opět
základem pro celou řadu dalších odvozených výrazů. Frekventovaná jsou zejména substantiva
hladovec, hladovka, hladovost a slovesa *hladovět* a *vyhladovět*, dále pak méně časté
substantivum *hladověnka*.

Hladový nebo také *vyhládlý* je podle SSJČ ten, kdo „pocítuje nutnost jíst“, „je lačný“. Dnes už vymřelou je podoba *hladovitý*, o které ovšem ještě JgS zmiňuje, že „je intenzivnější“. Jako další synonymní tvary uvádí JgS rovněž *hladen* nebo *hladný*. Slovo tvorná varianta *hladný* je podle Českého jazykového atlasu stále běžná ve východní části Moravy, zatímco v Čechách a na západní Moravě se neobjevuje.

Hladový může v přeneseném smyslu znamenat i „vychrtlý, hubený“. V terminologii geografů se vyskytuje sousloví *hladové prameny*: říká se tak slabým, nestálým pramenům, které poskytují vodu jen ve vlhkých letech. *Hladová voda* je voda bez minerálů a živin, a proto nevhodná k pití (taková je např. voda destilovaná). Dalším významem slova *hladový* je podle SSJČ „týkající se hladu vůbec“. Jako příklady se tu uvádějí *hladová horečka*, „horečka z hladu“, *hladová léčba*, „léčba hladem“, *hladový den*, „den strávený o hladu“. V SSČ je třetí význam, tedy „mající za následek hlad“, označen jako expresivní: *hladové řemeslo*, „nepříliš dobře placené“, *hladová léta*, „léta neúrody“. Někdy se *hladový* používá i ve smyslu „týkající se obecné bídy, hladu“: podle SSJČ jde např. o název *Hladová zeď*, jejíž stavba byla „nouzovou prací v době hladu ve 14. století“. *Hladový* s vazbou *po čem* (nebo – a to je podle ČNK dnes už méně obvyklé – *čeho*) se používá ve spojení, kdy jde o hlad „duchovní“ nebo „duševní“, na nějž jídlo neplatí: *hlad po domově, hlad po vědomostech, hlad slova Božího*.

Posledním významem zachyceným ve slovnících je potom „lakomý, chamtivý, hamižný“: *hladový sedlák*.

Odvozené adverbium *hladově* se objevuje ve spojeních jako *hladově jíst, vypadat hladově, hladově se třást na něco*, „chtivě, žádostivě“, *hladově se smlouvat*, „lakotně, skrblicky“.

K heslu *hladovec* se v SSJČ vztahují čtyři významy. Prvním je „kdo má hlad“: *jedl jako hladovec*. Druhým je „chudý člověk, nuzák“; třetím je expresivní označení toho, „kdo je nenasytně žádostivý po majetku“; čtvrtým potom opět expresivní označení, tentokrát toho, kdo je „po něčem/čeho dychtící“: *hladovec po kráse*. *Hladovka* znamená jednak „odmítání potravy jako projev protestu“: *vězni zahájili hladovku*, jednak, např. podle Klégrova Tezauru jazyka českého, také (radikální) „odtučňovací kúru, dietu“, resp. i „postup při snižování hmotnosti“. Můžeme si všimnout, že v obou případech je přítomen prvek „dobrovolnosti“: člověk vědomě odmítá potravu, aby tím dosáhl nějakého cíle.

Výrazu *hladověť* přikládají naše slovníky dva možné významy. Prvním je „trpět hladem, lačnět“, druhým pak „po něčem toužit, prahnout“: *hladověť po vlídném slově*.

Dodejme, že je určitý rozdíl mezi synonymy *hladověť* (v prvním významu) a *mít hlad*; je možné hovořit o synonymii intenzifikační. Pokud o někom řekneme, že *hladoví*, myslíme tím obvykle, že „nejedl delší dobu“, např. několik dní; užití ve větě typu *Před hodinou obědval a už zase hladoví* je příznakové. (Srov. anglické *to starve* a *to be hungry*.)

Vyhladověť primárně znamená „dostat velký hlad, vytrávit“, ale může to být i synonymum k *zemřít hladem*. Také se může pojít s akuzativem: *vyhladověť někoho*. Jde hlavně o využití hladu jako válečné taktiky. Často tomu tak bylo ve středověku, kdy obléhatelé, pro které bylo nemožné překonat masivní opevnění, obklíčili hrad a prostě čekali, až se vyhladovělí obránci vzdají. Ani ve 20. století se ale na tuto zbraň nezapomnělo. Sovětský svaz záměrně vyhladověl Ukrajinu v letech 1932 – 1933; v komunistických a nacistických koncentračních táborech zahynuly desítky milionů lidí.

Hladověňka nebo také *hladimor* se lidově říká květině osívce jarní, která se podle Machkova slovníku objevuje za suchého jara, a je tak předzvěstí neúrody, a tedy hladu.

4. 2. 2 Významy kompozit

Hlad vystupuje rovněž v kompozitech, jako je *hladomor*, archaické *hladomřivý* či *Hladolet* nebo velmi okrajové *hladoroj* (internetový vyhledávač Google našel pouze jediný výskyt); a samozřejmě také ve výrazech dále derivovaných z těchto uvedených, na jejichž významy se podíváme podrobněji.

Hladomor je „mor hladu“, stav, kdy lidé masově umírají na podvýživu. Od tohoto slova je odvozena *hladomorna*, místnost určená pro mučení, „moření“ lidí hladem (a žízní). V přeneseném významu jde podle SSJČ o „studenou, nevlídnou místnost“, JgS uvádí i podobu *hladomře*. Tamtéž najdeme také výklad adjektiva *hladomřivý*: „kdož chce hladem umřít, naříkaje z lakomství, že nemá co jíst; skrbný, hamčivý“. ČNK dokládá ale i novější význam, „neduživý, slabý“: *hladomřivé květiny*, *hladomřivé tělíčko*. *Hladolet* je staré české pojmenování Saturnu, který podle pověry nepřináší nic dobrého: *Poroučí-li roku Hladolet, velmi zle bývá* (PSJČ). S expresivním přídechem lze užít o vychrtlém, nebo i chamtivém člověku, lakomci. *Hladoroj* je (podle PSJČ, který jej jako jediný zachycuje) „hladový roj včel“.

4. 3 Paradigmatické sémantické vztahy

4. 3. 1 Synonymie

K substantivu *hlad* lze v českých slovnících nalézt významově ekvivalentní jazykové jednotky, čili různé typy synonym. V synonymické řadě mají místo jak synonyma úplná, tak částečná, ideografická i pragmatická. Jak jsme uvedli výše, má lexém *hlad* více významů; do vztahu synonymie vstupuje každým svým významem zvlášť.

Hlad ve smyslu „pocit potřeby jíst“ je jádrovým synonymem neboli dominantou této synonymické řady: *pocit prázdna/prázdnoty v žaludku/břiše/útrobách*, *prázdný/lačný žaludek*, *touha po jídle*, *chtivost/žádostivost jídla*, obecněčeské *apetyt*, dialektické *příhladek* (dost velký hlad), *hladovost*, *vyhládlost*, *nenasycenost*, jak najdeme v Hallerově slovníku; v Ouredníkově Šmírbuchu se dále uvádí „nekonvenční“ *hunc*, *modr*, *glodec*, *fába*, *fabián*, *fabiš*, *faboš*. Domníváme se, že argotický název *fabián* je odvozen od sv. Fabiána, jenž v letech 236 až 250 zastával úřad papeže. Podle internetové encyklopedie Wikipedia se zasloužil o výraznou změnu ve způsobu organizace církevní péče o chudé. Ta se tím stala mnohem efektivnější a denně se díky ní nasýtilo na 1 500 lidí.

Hlad ve svém druhém významu, tedy „stav bídy, nouze“ se podle Hallerova slovníku dá vyjádřit i takto: *nedostatek potravy*, *hladovění*, *vyhladovění*, *vyhladovělost*, *hladnost*, *lačnost*, *lačnota*, *vylačňelost*, lékařsky *inanice* (nedostatek potravy), *nedoživenost*, *podvýživa*, *hromadný hlad*, *hladomor*. Klégrův Tezaurus pokračuje: *nouze*, *potřeba*, *nuznost*, *nuzáctví*, *nuzota*, *chudoba*, *bída*, *strádání*, *mizérie*, *tíseň*, *nedostatečná výživa*, *nedostatečný přívod potravy*, lékařsky *malnutrice* (podvýživa), *vychrtlost*, *vyzáblost*. V této synonymické řadě již není jádrovým synonymem *hlad*; substantivum, ke kterému se tu vztahují všechna ostatní je *bída*. (Spolu s *nouzí* se objevuje rovněž v popisu druhého významu *hladu* ve výkladových

slovnících.) Užití *bídy* jakožto ideografického synonyma *hladu* ve staré češtině dokládá též citace v Gebauerově Slovníku staročeském: *Když přijdeš k mému obědu, zaženeš svú lačnu biedu.*

K *hladu* ve smyslu „chtivost něčeho, touha po něčem“ uvádí Tezaurus tato synonyma: *lačnost, lačnění, baživost, žádostivost, chuť, apetit, žízeň, vyhladovělost, rozežranost, touha, toužení, zálsuk, chamtivost, lakota, hltavost* ap. Jádrovým synonymem této skupiny je *touha*, neboť narozdíl od ostatních neobsahuje další sémantické příznaky. Vidíme, že mnoho synonym pro *touhu* vychází z oblasti potřeb jídla a pití. A naopak – fyzický *hlad* v základním slova smyslu můžeme opsat jako *touha po jídle*.

Hlad personifikovaný, tedy „lakomý člověk“ je *nenážranec, nenasyta, nesyta, hltavec, hltoun, nedožera, žrout, bumbříček, chamtivec, hrabivec, hamižník, kořistník, prospěchář, ziskuchtivec, mamonář, krkoun, krkavec, harpagon*. Na těchto označeních můžeme vypořizovat dva aspekty lakoty: jedním je bažení, nenasytnost, chamtivost, touha získat všechno jen pro sebe. (O lakomcích se také říká, že jsou „*hamty hamty, ať mám víc než tamty*“.) Druhým je potom nechota vydat něco ze sebe, „pustit chlup“, krkounství; lakomec se nechce s nikým rozdělit, o všechno „se chrtí“. Zajímavé jsou Eisnerovy postřehy o výrazu *lakomý* (Eisner, 1948, s. 178): „Původně chtivý, hltavý; a *lakota* znamenala obžerství, chlemtavost v jídle a jiných tělesných rekreacích. Pozoruhodný významový posun: zprvu ten, kdo toho příliš přijímá do sebe, dnes ten, kdo toho příliš málo ze sebe vydává, příliš málo přeje jiným.“ *Ty hlade!* je podle Eisnerovy Češtiny poklepem a poslechem obdoba k *Ty smrade!* – člověk je tu „redukovaný na svou trapnou vlastnost, nenažranost, nepřejícnost, loudivost“ (Eisner, 1948, s. 106).

Také ke slovu *hladovka* najdeme ve zmíněných slovnících synonym mnoho ekvivalentů. Můžeme z nich soudit, že lidé se vědomě omezují v jídle ze dvou hlavních příčin. První jsou důvody náboženské či obecně duchovní. K nim se vztahují výrazy jako *půst, askeze, zdržování se pokrmů, asketizmus, asketičnost, život o chlebu a vodě*. Další jsou důvody zdravotní (či estetické): *hladová kúra, redukční dieta, nepřejídání, sebekázeň/sebekontrola/disciplinovanost v jídle, umírněnost/krocení se v jídle, střídmost* (archaicky též *středmost* nebo *ustřídměnost*), knižní *frugalita, hubnutí, odtučňování*. K oběma skupinám by pak patřila vyjádření jako *odmítání potravy, abstinence, odříkání/odpírání si jídla, zákaz jídla, přísnost k sobě samému* atd. Jak jsme již uvedli výše, všechna tato slova nějakým způsobem zahrnují lidskou vůli, jež je k takovému chování potřebná. Jádrové synonymum bychom mohli označit výrazem *dobrovolný* nebo také *záměrný hlad*.

Hallerův slovník a Tezaurus uvádějí k adjektivu *hladový* ve smyslu „pocitující nutnost jíst“ taková ideografická synonyma jako *lačný, zlačnělý, mající hlad, mající prázdný žaludek, mající prázdnou v žaludku/v břiše, pocitující hlad, chtějící jíst, vyhládlý, nesyťý, nenasycený, nenakrmený*. Velkou naléhavost akcentují taková ideografická synonyma jako např. *hladově-jící, trpící hlad/hladem/hlady, toužící po jídle/potravě, vyhladovělý, zesláblý/vysílený/ umořený/zmořený hladem, nenajedený, mající nedostatek jídla, strádající hladem, podvyživený, hubený*. Mezi pragmatická synonyma lexému *hladový* patří např. méně obvyklé *vypostěný, knižní lačnivý potravu*, archaické *hladovitý (člověk nebo žaludek)* a expresivní vyjádření jako *hladomřivý, anorektický, polomrtvý hladem, kost a kůže* atd. Nejméně kontextově omezené užití je patrné u výrazu *hladový*.

Hladový ve smyslu „lakomý“ vstupuje do vztahu synonymie např. se slovy *nenazraný, nenasytý, lakotný, lakomý, nesyťý, nedožerný, chamtivý, hrabivý, hamižný, ziskuchtivý*. Dominantou této synonymické řady je *lakomý*.

Také sémantiku slovesného jádrového synonyma *mít hlad* můžeme vyjádřit velkým množstvím formálně odlišných lexikálních jednotek. Zvláště bohatý jazykový materiál zde poskytují frazeologická vyjádření (jimž se budeme věnovat dále). *Mít hlad* tak stojí v synonymické řadě s *mít prázdný/lačný žaludek, chtít jíst, kručí mu v břiše/v žaludku, pocítit/pocítovat hlad/prázdnou v žaludku/v břiše/v útrokách, mít prázdné břicho, začít/začínat pocítovat hlad, dostat/dostávat hlad, vytrávit, vytrávil mu, vyhládnout, být hladový, být lačný*. Trochu vzdálenější jsou synonyma exponující určitý další rys: *hladověť, vyhladověť, trpět/být trápen hlady/hladem* (důraz na dobu trvání a na prožívání hladu); *být o hladu/bez jídla/bez potrawy, nemít nic k jídlu* (důraz na aspekt přístupnosti jídla); *mít chuť na jídlo/k jídlu* (hlad a chuť nejsou vždy totéž, viz též výše v kap. 2. 1).

4. 3. 2 Opozitnost

Lexikálními opozity k *hladu* (v primárním významu, „pocit potřeby jíst“), jsou podle Hallerova slovníku *syťost, stav syťosti/najedení, nasycenost, nasycení, dosycení, zasycení*, méně časté *syťo, najedenost, donajedení*, po obědě *naobědvanost* – jako konečný stav, jehož se dosáhlo činností *obědvání*. Tezaurus doplňuje *plnost, nacpanost, přejedenost, plné břicho*. Druhý okruh opozit tvoří výrazy jako *nechutenství, nechut', špatná* nebo expresivně *mizerná chuť k jídlu, ošklivost/odpor k jídlu*, dialektické *čemer, uherská nemoc* (po jídle snědeném s nechutí), archaické *nechutenstvo, disgusto*, lékařsky *dyspepsie*. Tato opozitnost dokládá, že nechutenství a nejedení není považováno za normální jev, je vždy příznakem nějaké

nemoci nebo problému. Z toho vyplývá, že hlad je pokládán za projev zdraví – když o nemocném člověku řekneme: „Už má hlad, je to dobré, už jí!“, znamená to, že se již uzdravuje.

Hlad jakožto „stav bídy, nouze“ vstupuje do vztahu antonymie např. s výrazy jako *dostatek potravy, hojnost/nadbytek/přemíra/spousta jídla*; dále pak se slovy *bohatství, zajištění, prosperita, luxus, přepych, oplývání, vydatnost* ap. Do popředí se tu znovu dostává pojmová opozice *chudoba X bohatství*, na kterou jsme již upozornili výše.

K *hladu* ve smyslu „chtivost něčeho, touha po něčem“ se vztahují lexikální opozita *naplnění, naplněnost, nasycení, nasycenost, sytost, uspokojení, ukojení, spokojenost*, dále pak např. *lhostejnost, nezájem, netečnost, znuďenost, unuděnost, omrzelost, přesycení, chlad, odtažitost, odcizenost, trpnost, pasivita* atd.

Antonyma k substantivu *hladovka*¹⁷ mohou být podle Tezauru *obžerství, hodování, mlsounství, nestrídmost, nezřízenost, hédonismus, neumírněnost v jídle, neomezování se, dopřádání si, holdování, nevázanost, nezdrženlivost, nemírnost, nadměrnost, přílišnost, bezuzdnost, přemíra, posedlost, nenasytnost, žravost, bulimie, labužnictví, gurmánství, gourmetství, hodokvas, trachtace, hody, hltavost, žroutství, bezednost, přejídání, přežíráni, přecpávání se, jedení přes míru, příjem potravy, jedení, polykání potravy, břichopasnictví, obžernost, nešizení se* atd.

Protějšky adjektiva *hladový* ve vztahu polární antonymie jsou např. *sytý, nasycený, najedený, naplněný, nakrmený, dojedený, plný jídla, spokojený, mající plný/naplněný žaludek, mající plné břicho*, expresivní *nacpaný, nacpaný k prasknutí, napasený, nazobaný, napucnutý*, vulgární *přežraný, překrmený, přesycený* atd. I k tomuto případu se ještě vrátíme v podkapitole o frazeologii. Protikladem *hladového*, „lakomého“ člověka je člověk *štědrý, velkorysý, velkomyslný, velkodušný, nešetřící, snášenlivý, přející, přející, nebo i rozmařilý, hýřivý, utrácivý, rozhazovačný, marnotratný a plýtvající*.

Opačný význam než výraz *mít hlad* má skupina záporových opozit jako např. *nemít hlad, nehladovět, nemít prázdný žaludek, nebýt hladový*, dále *mít plné břicho, být sytý, být nasycený/najedený...* (viz výše).

4. 3. 3 Hyperonymie – hyponymie

V lexikální rovině jazyka se *hlad* začleňuje do hierarchické struktury, jež je organizována vztahy nadřazenosti a podřazenosti, a to na nejnižším stupni: sám *hlad* tedy není hyperonymem pro žádné další lexikální jednotky. Za nejbližší hyperonymum *hladu* bychom

---

¹⁷ Samozřejmě mají některá širší, jiná naopak specifikovanější význam.

mohli považovat výraz *nepříjemný tělesný pocit*. Kohyponymy *hladu* jsou potom výrazy, které označují nějaký (smysly vnímaný) tělesný stav, v tomto případě hodnocený negativně: jde v první řadě o *žízeň*, dále pak o *chlad*, *zimou*, *bolest*, *slabost* (nebo *zoslábllost*), *horko*. Významově souřadný s *nepříjemným tělesným pocitem* je *příjemný tělesný pocit* – tato opozita se liší právě tím, jaké subjektivní hodnocení obsahují. Hyponymy řadicími se pod *příjemný tělesný pocit* jsou např. *syťost*, *teplo*, „*nápojenost*“ („*ne-žízeň*“), *uvolnění*, *síla*. Stejný stupeň jako *tělesný pocit* zaujímá v hierarchické struktuře *pocit* „*duševní*“ (patrná je tu souvislost s emocemi). Nejobecnějším hyperonymem této struktury je *pocit*.

[schéma viz v příloze]

4. 4 Syntagmatické sémantické vztahy. Kolokace

Jaké jsou kolokace lexému *hlad*? Na tuto otázku najdeme odpověď nejen ve věcných a pojmových slovnících, ale také v Českém národním korpusu (ČNK). *Hlad* se podle korpusu SYN2005 nejčastěji pojí s přívlastky, které vyjadřují jeho velkou intenzitu: *velký*, *hrozný*, *notný*, *ukrutný*, *ukrutánský*, *mocný*, *příšerný*, *strašný*, *nejhorší*, *pořádný*, *ohromný*, *opravdový*, *šílený*, *pekelný*, *náramný*, *nehorázný*, *ostrý*, *nezřízený*, *palčivý*, *nenasytný*, *dlouhý*, *otřesný*, *reálný*, *sakramentský*, *takový hlad!* Někdy se „vysoká míra“ hladu vyjadřuje i pomocí přirovnání: *vlčí*, *dravčí hlad*, *hlad jak vlk*, *hlad jak Brno*; jindy se zase zdůrazňuje způsob, jakým se projevuje zživotněný hlad (viz též dále v kap. 4. 6. 2 v části II): *hryzavý*, *hlodavý*, *svíravý*, *dravý*, *nezvladatelný*, *divoký*, *zlý*, *sžíravý*, *rostoucí*, *dotírající hlad*. Na hlad se také nadává: *sviňský hlad*, *prokletý hlad*; nebo se akcentuje doba, kdy se objevuje: *noční*, *sváteční*, *věčný hlad*; nebo místo, kde se vyskytuje: *světový hlad*, *hlad třetího světa*. Ve všech těchto kontextech má *hlad* negativní konotace.

Hlad v přeneseném slova smyslu „vyžadování něčeho“, „toužení po něčem“, se spojuje např. s atributy *po domově*, *po půdě*, *po senzaci*, *hlad veřejnosti po tajemstvích*, *po novinách a klevetách*, *po radosti*, *po knihách*, *po lásce*, *po kráse*, *milostný*, *sexuální*, *sociální hlad*, *hlad po změně*, *sžíravý hlad po zakázaném poznání*, *mučivý hlad po informacích*, *kyslíkový hlad*, *hlad po podnětech*. I tady je výrazný základní sémantický rys „nedostatek“, a ten je hodnocen negativně.

Hlad v současném vyjadřování někdy nabývá sémantického odstínu „móda něčeho“, a to zejména v textech publicistických; negativní konotace jsou poněkud oslabeny, a to právě z důvodů aktualizovaného užití: *hlad po kokainu*, *po půjčkách*, *po luxusu*, *hlad po lidských právech*, *hlad mladých po členství v různých virtuálních skupinách*. Jsou ale i takové kontexty, ve kterých nabývá *hlad* spíše pozitivního charakteru: ve zprávách ze sportovního prostředí

můžeme slyšet, že *tým nastupuje do zápasu s hladem po gólech*, čímž se chce vyjádřit motivovanost týmu, velká chuť vyhrát, *hlad po vítězství*. Také spojení *jeho legendární hlad po životě* má spíše pozitivní konotace, zřejmě díky adjektivu *legendární*.

Hlad je kolokabilní také se substantivy, v korpusu se nejčastěji objevují dvojice *hlad a žízeň*, *hlad a bída*, *hlad a válka*, *zima a hlad*, *hlad a mráz*, *hlad a mor*, *neúroda a hlad*, *nemoci a hlad*, *říše hladu a utrpení*, *hlad a vyčerpání*, *vlna hladu*, *démon hladu*, *období hladu*. Je nesporné, že v těchto výrazech má *hlad* velmi výrazné negativní konotace.

Slovesné výrazy týkající se hladu jsou např. *ztlumit pocit hladu*, *má (už) zase hlad*, *mít trochu hlad*, *chcípnout/pojít hlady*, *ukojit hlad*, *zbavit se hladu*, *cítit/pociťovat hlad*, *nasytit hlad*, *být zesláblý hladem*. Ani takováto spojení se nevyznačují pozitivními charakteristikami; další se pokusíme ukázat v následující podkapitole.

Můžeme říci, že *hlad již minul*, *nastane hlad* nebo že někdo *se spravil po hladu*. Hlad jakožto charakteristický rys tady metonymicky zastupuje celé „období hladu“, odkazuje na „dobu hladovění“.

4. 5 Hlad ve frazeologii

Jak už jsme zmínili, frazeologických vyjádření týkajících se *hladu* je velké množství. Zaznamenána jsou jak ve slovnících ideografických, tak ve specializovaných frazeologických: Čermákův a kol., Zaorálkův.

Ve rčeních, která se nějakým způsobem vztahují k *hladu*, se často tematizují části těla, které se podílejí na příjmu a zpracování potravy, zejména jde o ústa a jejich části (zuby, jazyk), žaludek, střeva a břicho. To, že někdo *má velký hlad*, vyjádříme např. takto: *huba mu jde vandrem/rundem/randem*, *huba mu mele naprázdno*, *suší hubu*, *šidí kušnu*, *suší jazyk*, *nemá do čeho kousnout*, *nemá co do huby/úst*, *zuby na slunci/větru suší*, *zuby se mu potí*, *vozí zuby po oprati*. *Má žaludek jako vyrabovaný/vyrabovaný* (po dietě, půstu, nepříjemném léku), *dršťka mu ščuká* (to znamená „žaludek mu škytá“), *dršťka mu štěká*, *dršťka mu bere bachoře k tanci*, *dršťka mu tluče na bachoře*, *žaludek mu vrčí polku*, *nemá pod žebro*, *má lehký žaludek*, *má v žaludku jako vymeteno*, *žaludek mu zpívá hlady*, *žaludek mu hraje všechny písničky*, *žaludek mu pěje žalmy*, *dušička mu píská*, *jde spát s prázdným žaludkem* (při dietě nebo nedostatku), *v žaludku se mu svítí*, *motovidlo mu dělá v břichu kotrlce*. *Tlustý* (střeva) *mu lezou do tenkých*, *má hrubé v tenkých*, *skřehotají v něm střeva*. *Potuchlo mu v břichu*, *břicho mu jde s procesím/haldem/holdem* (*hold* je výkupné, *jít s holdem*: vymáhat výkupné), *kručí/svítá mu v břiše/žaludku*, *má prázdný přístodolek*, *má prázdnou osnovu*, *má v břichu jak v zólu*, *v břiše mu kručí jak ve starých varhanách*, *má prázdné břicho*, *má v břiše díru*.

V přirovnáních se objevují zvířata, a to zvláště velká a silná (a hlavně s velkými zuby): *má hlad jako vlk, má vlčí hlad, má hlad jako lev/lamor* (tj. „silný pes nebo člověk“), *má hlad jako pes/chrt*. Také se přirovnává k někomu, o kom je všeobecně známo, že má často velký hlad: *má hlad jako herec, jako čokl*; nebo se uvádí doba bez jídla: *má hlad, jako by týden/čtrnáct dní/měsíc nejedl, jako by se postil čtyřicet dnů a čtyřicet nocí*.

Velká míra hladu se často zdůrazňuje tak, že se namísto jídla (hypoteticky) jí něco nejedlého (mnohdy dokonce nestravitelného), nebo se neodděluje část nejedlá od jedlé: *má hlad, že by jedl/polykal hřebíky, snědl by čerta kus, snědl by kohouta na kostele, polykal by cvrčky, sežral by i z čerta kule/droby, snědl by čerta i s rohama/s odřenou hlavou, křemenny/podkováky by slupal, jed by vostávkovej plot, kdyby v něm nebyly suky, tmu by sežral, snědl by kocoura i s ocasem/vlka i s chlupama/vola i s rohama, je hladový na celé kolo*.

V některých příměrech se akcentují tělesné pocity a stavy doprovázející hlad: *má hlad, div nepadne/nechcípne/nepojde/neumře, hlady šilhá/nevidí, umírá hlady, hladem sotva plete nohama*; nebo je hlad viděn jako nakažlivá choroba, jíž můžeme být infikováni: *kouzl ho hladový*.

Jiná rčení více zdůrazňují sémantický rys „nemít žádné jídlo“: *nemá do čeho kousnout/co louskat, má sušinky* (sušinka znamená „suchá větev“), *píská kudlu, je hladový jak žebrácká mošna*. K chudobnému životu vůbec poukazují *chodí se pást na zelenou louku, má vysoko do žlabu, utáhne si řemínek a je po obědě, žije ze vzduchu, kouká na to jako kantor na jelito*. K nedostatečnému množství jídla se vztahují *najedl se, jako by ho kolem humen pohonil, je po jídle jak po výprasku, jí jako sedm drahých let*.

Z argotu vycházejí výrazy jako *míhá fába, ozývá se mu pan Fabián, má Fabiša/fabiána, má/míhá fiakra*; ze slangu pak *má vaška*. Nejspíš slovní hříčkou jsou vyjádření jako *upomíná ho pan Hladký* nebo *má hladkou*. Na základě lexikálně-fonetické podobnosti funguje dialogický frazém *Já mám hlad! Tak ho hlad!* K druhé části se někdy ještě připojuje dodatek *a říkej mu malej*, který odkazuje na výraz „malý“ doprovázený gestem pohlazení, jehož se užívá v komunikaci s dětmi. (Existuje i podobný frazém vztahující se k žízni: *Mám žízeň! Dej si nohy křížem!* s možným dodatkem *a ruce za hlavu, vypij celou Vltavu!* Zde se navíc výrazně uplatňuje rým.)

Mít hlad neustále znamenají vyjádření *je jako bezedný, nemůže se dosytit, má děravé břicho, je pořád při chuti, má žravou nemoc, má vlčí hlad, snědl nesytku, pronásleduje ho snědek*.

4. 6 Konceptualizace hladu

Ačkoli *hlad* spadá do oblasti fyzických prožitků, a jedná se tedy o konkrétní a názornou tělesnou zkušenost, jde přece jen o abstraktum. Je často cílovou oblastí konceptuálních metafor. Pokusíme se nyní zjistit, z jakých zdrojových oblastí takové metafory vycházejí. Zvoleným metodickým postupem je indukce. Jazyková vyjádření, kde se *hlad* v prvním i druhém významu (viz výše, oddíl 4. 2) objevuje, byla excerpována z textů publicistických, odborných, básnických i prozaických, a to zejména pomocí ČNK (korpus SYN2005), ale i sledováním veřejných komunikátů. A jaké tedy jsou konceptualizace *hladu*, jako co *hlad* vnímáme?

4. 6. 1 Hlad je konceptualizován jako člověk

Nejproduktivnější pojmovou metaforou je HLAD JE ČLOVĚK (a také se tak chová): jde o personifikaci, kterou Lakoff a Johnson považují za druh ontologické metafory.

Hlad je člověk mající nějaké vlastnosti (různého druhu): *hlad je důvtipný, hlad se šibenice nebojí, hlad je nestyda, hlad má velké oči, hlad se nedá slovy utišiti, hlad všechno stráví, bratrem žalu je hlad*. Také může, stejně jako člověk, vykonávat nějakou činnost: *hlad mění svět, hlad to za ně vyřešil, dostavil se hlad, hlad to všechno s sebou přinesl, přichází hlad, hlad jej změnil, hlad zasáhl, hlad mu dodal odvahy, do světnice nakukuje hlad, hlad ti balzamuje údy, nechte pracovat hlad, vládl hlad, hlad jej dohnal k něčemu/vyhnal z domu, vlky z lesů žene hlad, hlad ji přiměl zapomenout, zuby hladu drtily slušnost, hlad vlka z lesa vyvolá, v žaludku hlad utahuje šroub, hlad se přihlásil, vyřešit dilema s hladem*. Hlad může být dokonce učitelem: *hlad všemu naučí, hlad naučil medvěda/vlka na housle hrát, hlad výmluvnosti učí, hlad ho přesvědčil, že jídlo je nejdůležitější, hlad učí dělat*; nebo i kuchařem: *hlad je nejlepší kuchař*.

V rámci pojmové metafory HLAD JE ČLOVĚK lze ještě vyčlenit dílčí metaforu HLAD JE NEPŘÍTEL, PROTIVNÍK (V BOJI): *bát se hladu, chránit/zachránit někoho od hladu, hlad mučí, zahnat hlad, hlad je dožene k ústupu, trápí je hlad, hlad jim nedá spát, hlad je má na svědomí, hlad jej drásá, hlad hrozí/doléhá, zápasit s hladem, zanechán napospas hladu, hlad útočí, hlad jej trýznil, hlad byl jeho přemožitelem, přepadl ho hlad, hlad jej zdeptal, města čelila hladu, hlad vykonal své, hlad ho štval, hlad povstává, zlý hlad jej svázal, být ohrožen hladem, skoncovat s hladem, hlad je silnější, bezmoc vůči hladu, hlad je nejstarší nepřítel lidstva (ze zprávy OSN), zvítězit nad hladem a smrtí, hlad se rozmohl, skoncovat s hladem*.

4. 6. 2 Hlad je konceptualizován jako živý organismus (jiný než člověk)

Další konceptuální metaforou, pomocí níž o hladu přemýšlíme, je HLAD JE DIVOKÁ ŠELMA: *zkrotit/ukrotit hlad, vplížil se hlad, mizel v jícnu hladu, hlad se mu zahryzl do břicha, zatnul se do něj hlad.*

Hlad si představujeme také jako TVORA UVNITŘ ČLOVĚKA: *hlad se v něm probudil, hlad v něm hlodal/hryzal, mocný hlad v útrokách, hlad mu kroutil střeva v břiše, znásobilo to jeho hlad, hlad jí kouká z očí, hlad se v něm vzbouřil, v srdci mu žije hlad.*

V jednom případě vystupuje hlad (ve smyslu „bída, všeobecný nedostatek“) dokonce i jako ROSTLINA: *semena hladu a nemocí byla zaseta.*

4. 6. 3 Hlad je konceptualizován jako věc nebo látka

Hlad můžeme nahlížet jako VĚC, a to především MATERIÁLNÍ, již můžeme smysly bezprostředně vnímat: *plné břicho hladu, mít/nemít hlad, hlad a nouzi tříti, dostat hlad, jeho hlad, poznat, co je hlad, hlad nésti, hlad je výborné koření, ostré hrany hladu, hlad cinká, sdílet hlad, hladem proti Temelínu (hlad je zbraň), změnil jste se v kus hladu; vítězství kalí hlad: hlad jakožto LÁTKA, konkrétně nečistota.*

4. 6. 4 Hlad je konceptualizován jako nemoc nebo její symptom

Hlad vnímáme rovněž jako NEMOC NEBO JEJÍ PŘÍZNAK, protože někdy má takové projevy či důsledky. Dokládají to výrazy jako např. *záchvat hladu, úleva od hladu, nával hladu, hlady šilhat, být polomrtvý hlady, překonat hlad, hlad jej omračoval, křeč hladu, žaludek se mu svíral hlady, padat hlady, potlačit pocit hladu, ostrá bolest z hladu, hlad vás přejde.* Jako nemoc může být nahlížen i hlad ve svém druhém významu, „bída“: *prodělat hlad, zakusit hlad, hladem vymořiti město, umřít hladem/z hladu/ hlady, pojit hladem, chcípnout hlady, zmírnění hladu, je vyhublý hladem, zbavili kraj hladu, příznaky hladu, hlad se šíří, země zmítaná hladem, ap.*

4. 6. 5 Další konceptualizace hladu

K méně frekventovaným, okrajovějším konceptualizacím hladu bychom mohli zařadit ty, jež zastřešují pojmové metafory HLAD JE PROSTOR a HLAD JE OHĚŇ. „Prostor hladu“ je nějak ohraničený: *hranice hladu, od hladu nás dělilo jen devět dolarů,* a má také určitý střed: *centrum hladu v hypothalamu.* Hlad (ve smyslu „všeobecná nouze“) lze rovněž vymýtit – jako les.

Zřídka je hlad vnímán i jako oheň nebo něco, co je s ohněm spojeno: *země spálená hladem, vzněcuje to jeho hlad, výbuch hladu.*

III. Sytost

1. Kulturní a sociální souvislosti

Období stálého dostatku všech druhů jídla jakožto široce rozšířeného společenského jevu netrvá v Evropě nijak dlouho: podle Montanariho je tomu tak až zhruba od 50. let 20. století. Už se nemusíme každodenně starat o uchovávání potravin v dostatečné zásobě – stačí zajít do nejbližšího obchodu. „Sen se stal skutečností, pohádková země hojnosti byla dobyta.“ (Montanari, 2003, s. 163.)

Vděčíme za to samozřejmě průmyslové revoluci. Technologické pokroky a zavedení vědeckých postupů zvýšily výnosy zemědělské i živočišné výroby a z výrobců jídla se, jak píše Montanari na s. 153, stali dodavatelé surovin pro potravinářský průmysl. Dříve luxusní zboží jako kakao, cukr nebo maso se stávalo čím dál běžnějším díky rozvoji dopravy a objevům v oblasti chemie a konzervace potravin. Odvěké pouto mezi jídlem a územím bylo rozvolněno, závislost obyvatel bohatých zemí na aktuálním ročním období se postupně oslabovala; zásadní roli tu hrála (a hraje) politická a ekonomická moc. S pokračujícími změnami ve společnosti a poklesem vlivu náboženství ztrácely pokrmy svůj obřadní význam a „všechny potraviny splynuly do jediné neomezené kategorie“ (tamtéž, s. 157).

V dnešní společnosti (pochopitelně stále jen v té bohaté, západní) se vztah k jídlu úplně obrátil. Zatímco ještě několik málo generací před námi žilo s téměř neustálým strachem z hladu, my žijeme spíš se strachem z přemíry jídla. Nemoci způsobené nedostatkem potravy vymizely, zato se objevilo plno nových v důsledku trvalé hojnosti: nadměrný příjem potravy vede k obezitě, která způsobuje další zdravotní problémy. Navíc estetickým vzorem je štíhlost, jež se hodnotí jako důkaz vitality, aktivity, zdraví. „Zázračná řasa: nasytí, a ještě zhubnete!“, „Zhubnout a přitom nehladovět: víme jak!“ Tak zní jen některé z obvyklých (a nutno podotknout, že vděčných) titulků ve všech současných médiích. Velkým problémem je i mentální anorexie a bulimie: propadají jim již děti z prvního stupně ZŠ, ovlivněné reklamou i nevhodným jídelním chováním rodičů. Zcela novou nemocí potom je chorobná závislost na „zdravém“ životním stylu, ortorexie.

Tolik různých návodů, co jíst, co je „zdravé“ a „po čem se tloustne“ tu nikdy předtím nebylo. (Doporučení ohledně jídla se samozřejmě také vydávala, zabývala se ale naopak tím, jak připravit pokud možno co nejvíce syté pokrmy v době všeobecného nedostatku, viz též kapitolu 3 v části II.)

Sytost jako by, snad právě pro onen stálý dostatek jídla, byla něco skoro zapovězeného. Montanari se domnívá, že v tom mohou hrát roli mimo jiné také „potlačené hodnoty pokání, touha po odříkání a řekněme po sebepotrestání jako reakce na příliš hojnou (nebo

dokonce nadměrnou) nabídku potravin a zjevně požívačnou představu spotřeby (nejen alimentární), kterou v poslední době rozšiřuje reklama a masové sdělovací prostředky. Přesto všechno se lidé potěšení dál bojí: příliš nás tíží břemeno náboženské tradice, která nás naučila tento pojem spojovat s pojmy viny a hříchu, a ani smělá provolání kultury, jež se prohlašuje za „laickou“, nedokážou tuto stopu vymazat. (...) Jídlo, které „je zdravé“, je nepochybně dál přijímáno s větším nadšením.“ (Montanari, 2003, s. 168 – 169.)

Jak odolat tolika lákadlům, o nichž se našim předkům ani nesnilo? Tisícileté zkušenosti s hladem jsou v naší kultuře velmi hluboce zakořeněné, a to je doloženo i v českém jazyce.

Přísloví¹⁸ to říkají jasně. *Papáníčko dělá líčko*: na člověku je vidět, když je bohatý a má jídla dostatek. *Čechové tehdaž zpívají, když se najedli*: jídlo jako jedna ze základních životních potřeb; teprve najedený člověk se může soustředit na něco jiného. *Není hříchu v jídle, ale ve zlém díle*. Toto přísloví se týká náboženských předpisů o stravování, např. období půstu a postních pokrmů v křesťanském náboženství. Člověka má asi povzbudit, když náhodou pravidlo přestoupí: že to vlastně není ten nejzávažnější prohřešek. *Co nesníš, nemáš. Co sním, propiji, toho užiji. Jez, dokud máš co. Co se sní, toho není škoda*. Lidský život a světské zábavy, k nimž dobré jídlo nepochybně patří, zkrátka netrvají věčně a je třeba jich užít, dokud to jde.

Vypadá to, že zdravý vztah k jídlu si budou lidé teprve pozvolna vytvářet.

2. Sytost v českém jazykovém obrazu světa

2. 1 Souvislosti etymologické a motivační

České substantivum *sytost* se vyskytuje i v dalších slovanských jazycích (srov. např. ruské *sytost'* nebo polské *sytość*). Vychází z adjektiva *sytý*, které je základovým i pro další odvozená slova, např. *sytit* nebo *nenasytný*.

Přídavné jméno *sytý* je podle etymologických slovníků všeslovanské – srov. ruské *сытый*, polské *syt*, slovenské *sýty*, srbské a chorvatské *sít*, horno- a dolnolužické *syty*. Staroslovanská podoba *syтъ*, praslovanské adjektivum **syтъ* i substantivum **syтъ*, „sytost“, se podle Rejzkova slovníku spojují s litevským *sotús*, „sytý“, gótským *saps*, německým *satt*, staroirským *sāith*, „nasyčenost“ a lotyšským *sats*, „vydatný“, jak dodává slovník Machkův. Slovník Holuba a Kopečného zmiňuje možnou vazbu s anglickým *sad*, kde by došlo k posunutí významu: „sytý“ → „obtěžený“ → „smutný“. *Sytý* také souvisí s latinskými výrazy *satis*, „dost“, *satur*, „nasyčený; bohatý; rozmanitý“, a *saturare*, „nasytit“, které se vyvinuly z indo-

¹⁸ Přísloví pocházejí z Čelakovského díla *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*.

evropského kořene *sā-t- a *sə-t-. Protože odtud nelze objasnit kmenové -y-, uvádí Rejzkův slovník souvislost rovněž s se staroindickým *sūtu-*, „těhotenství“, a s chetitským *šu-*, „plný“.

Adjektivum *plný* se také objevuje ve všech slovanských jazycích, srov. polské *pełny*, ruské *полный*, srbské a chorvatské *pún*, staroslovanské *plъnъ*. Praslovanský tvar *plъnъ je příbuzné s litevským *pilnas*, německým *voll*, anglickým *full*, staroirským *lán*, latinským *plēnus* a staroindickým *pūrṇá-*. Slovník Holuba a Kopečného doplňuje, že *plný* je spjato i s řeckým *pleios*, které má týž význam, „plný“. Všechna tato slova mají základ v indoevropském přičestí **plno-* nebo **plēno-*, jež má východisko v indoevropském **pel-*, „lít, téci, plnit, plout“; původní význam slova *plný* tedy byl „nalitý, naplněný vodou“.

V souvislosti se *syťostí* je zajímavé podívat se na adverbium *dost* nebo *dosti*. To totiž vzniklo z praslovanského tvaru *do syti, „do syťosti, dosyta, do syťého stavu“, a to, jak shodně uvádějí etymologické slovníky, u příslovci obvyklou redukcí samohlásky -y-. V ostatních slovanských jazycích vypadá toto adverbium podobně, srov. polské *dość*, ruské *dosyt'*, slovenské *dost'* nebo slovinské a bulharské *dosta*. (Přímo se nabízí významová spojitost se substantivem *dostatek*, z omylu nás ovšem hned vyvede Rejzkův slovník – *dostatek* se totiž vztahuje ke slovesu *stát*.)

O předložce *do* se v Rejzkově slovníku uvádí, že pochází z indoevropského zájmeného kořene **do/dō/de* a spojuje se mj. s řeckým *endon*, jež znamená „uvnitř“.

Od základového přídavného jména *syťý* je utvořeno rovněž sloveso *syťit*; i to má v okolních jazycích blízké protějšky: v polštině *sycić*, v ruštině *syťit'*, ve slovenštině *syťit'*. Ke zvrátané podobě *syťit se* je synonymním zejména verbum *jíst*. To je výchozí pro mnoho derivátů, např. *jedlý*, *jedlík*, *jídlo*, *jícen*, *jesle* (na krmivo pro zvířata) aj. Polsky se *jíst* řekne *jeść*, rusky *jest'*, srbsky/chorvatsky *jesti*; staroslovanská podoba je potom *jasti*, praslovanská *ęsti. Ta je příbuzná s litevským tvarem *ęsti*, německým *essen*, anglickým *eat*, latinským *edere* nebo chetitským *e-it-mi*. Má základ v indoevropském **ed-* a **ēd-*, „jíst“. Předpona *s-* ve slovese *sníst* má obecný význam „dobrý“.

2. 2 Adjektivum *syťý* ve výkladových slovnících

Přídavnému jménu *syťý* přiřazují české výkladové slovníky několik významů. Za základní se v SSČ považuje „nemající hlad, jsoucí úplně najedený, nasycený“, pro příklad je zde uvedeno *syťý člověk* nebo *syťý žaludek*. *Syťý* můžeme užít rovněž o jídle, a to ve smyslu „syťivý, vydatný“, jako je tomu ve spojení *syťý oběd*. Ale nejen to. *Syťá* může být i *barva*: *listy na vrchu syťé trávově zelené, květy syťožluté*, jak uvádí Jungmann, nebo *vůně*; také můžeme o někom říci, že má *syťý hlas*. V těchto vyjádřeních znamená *syťý* „intenzivní“ nebo „hutný

a obsažný“, jak se píše v PSJČ. Tam také najdeme samostatně vymezen význam, který v SSČ chybí: „naplněný něčím“, např. *parami sytý vzduch*, nebo z JgS: *stoly jedením i pitím syté, v kyprých peřinách a sytých poduškách*¹⁹. Jako možná se v PSJČ navíc zmiňuje i podoba *sytný*. *Být syt něčeho* zachycuje již JgS, v SSČ je označeno jako knižní; znamená to „být něčím přesycen, mít něčeho dost, být něčím omrzelý“ – může se užit jak o často jídaném jídle (*syt Havel mouky, nechce otrubů*), tak přeneseně o čemkoli jiném: *být přesycen životem* (Trávníček), *syta tě to krmě, tudíž se přeji* – jak Jungmann objasňuje, jde o „lání a domlouvání“. Hojnost užití tohoto frazému i v novějších textech dokládá ČNK: *byl stár a syt dnů, je syt slávy/pitek/společnosti, byl již syt radosti, syt putování, syt písni, člověk je člověka syt a počíná tvořit bohy, obecnstvo bylo syto laciné morálky nedělních škol*.

Už ve staré češtině mělo slovo *sytý* všechny tyto významy, navíc se ale ještě objevovalo ve smyslu „podnapilý“ a také „bohatý, úrodný“, jak se uvádí ve webovém Vokabuláři.

2. 2. 1 Významy derivátů

Sytost, nebo archaické *sytnost*, je derivátem od primárního adjektiva *sytý*, utvořeným pomocí produktivního sufixu *-ost* (*-nost*). Jde o „jakost sytého, nasycenost“, jak vysvětluje JgS. Opět se netýká jen jídla – *do sytosti, dosyta*, tedy „k plnému uspokojení“ (SSČ) *se můžeme i naspat, nasmát, naběhat* nebo *vynadívát se na něco*. Prefix *na-* vyjadřuje „velkou míru děje z hlediska výsledku“, jak se píše v Příruční mluvnici češtiny (PMČ); navíc v této souvislosti jistě vyjadřuje i pozitivní hodnocení proživitelem.

Adverbium *sytě* je v PSJČ charakterizováno dvěma významy, a to jednak „do sytosti, dosyta“: *nakrmila jsem tě sytě*, a jednak „hutně, obsažně, plně, intenzivně“: *nebe bylo sytě modré*. Vztahuje se tedy ke druhému a třetímu významu základového adjektiva *sytý*.

Od slovesa *sytit* existuje řada derivátů vytvořených prefixací, např. *nasytit, nasycovat, nasytit se, dosytit, dosytit se, prosytit, přesytit, zasytit*. Podle našich výkladových slovníků se k výrazu *sytit* vztahuje více významů. Prvním je „činit někoho sytým, nasycovat někoho“ a zároveň i v přeneseném smyslu „uspokojovat touhu“: *sytit se, sytit svůj žaludek; sytit touhu po čtení, sytit se pohledem na krajinu. Nemoci se nasytit* u Jungmanna znamená „lakoměti“. Dalším pak „způsobovat pocit sytosti“: *jahody nesyť, tebe syť láska, jídla z mouky syť*. Třetím samostatným významem je „prosycovat, naplňovat“: *zelná vůně sytila vzduch, sníh roztál a nasytil prameny, deště nasytily zemi vláhou, trh nestačí nasytit konzum, vlhko nasycuje oděv* (SSJČ), *prosycovat řeč láskou* (Trávníček), *kopce nasyčené vodou* (ČNK). *Sytit* a jeho deriváty se ale také hojně užívají v kontextu fyziky, chemie a techniky obecně, a to ne-

¹⁹ Z Čelakovského *Dodavků*, 1851

jen v dnešní době, jak je doloženo již v JgS: *voda jest sycena soli hořkou* „sloučení prvků jinorodých v jistém a určitém srovnání“; dále *nasytit roztok*; *sytič*, „nádoba na výrobu síranu amonného“ (PSJČ); *nasyčená/sytá pára*, „v rovnováze se svou kapalinou“; *nasycovač páry*; *nasyčená sloučenina*, „všechny uhliky v ní jsou navzájem spojeny jednoduchými vazbami“; *nasyčený proud*, „dosáhl nejvyšší možné hodnoty v obvodu“ (SSJČ), atd.

Substantivum verbální *nasyčení* vyjadřuje stav nasycenosti, sytosti, stav nejvyššího možného naplnění: *není k nasyčení*, „k nakrmení“ (JgS); *nasyčení vzduchu* – v oboru meteorologie je to stav, kdy má vzduch nejvyšší možný obsah vodních par (SSJČ). *Nasyčenec* je podle SSJČ expresivně „nasyčený člověk, blahobytník“, tedy nositel vlastnosti „nasyčený, blahobytný“. *Nesytk*a je druh motýla, který škodí ovocným stromům a keřům. Machkův slovník zachycuje i variantu *nenasytk*a a uvádí význam „čarodějnice“, „démon“ nebo „noční můra“. (Existuje i rčení *leží to na něm jak můra*, které se vztahuje k člověku, jenž má nějaké starosti – dříve totiž lidé věřili, že démon vtělený do můry v noci dusí člověka.)

Adjektivum *nasyčený* má podle SSJČ – kromě „najedený, zasycený“ – také význam „dobře vypadající, blahobytný“. Jako *nenasytného* nazveme toho, koho nelze nasytit, ať už jídlem, či v přeneseném významu i něčím jiným: *je nenasytný majetku*.

2. 2. 2 Významy kompozit

Pomineme-li Jungmannem zmiňovaný atribut *sytožlutý* (viz výše), vyskytuje se kořen *sy-* už jen v jediném kompozitu, a to ve jméně *Sytivrat*. *Sytivrat* byl bůh pohanských Slovanů, který souvisí se Saturnem, římským bohem zemědělství a úrody.

2. 3 Paradigmatické sémantické vztahy

2. 3. 1 Synonymie

K adjektivu *syty* v jeho základním významu existuje v češtině mnoho synonym. Přehledně je zachycuje Hallerův Český slovník věcný a synonymický i Klégrův Tezaurus jazyka českého. Jde např. o výrazy jako *plný*, *nasyčený*, *zasycený*, *dosycený*, *najedený*, *najedený dosyta/do sytosti/úplně/do vůle*, *nakrmený*, *dokrmený*, *mající plný/naplněný žaludek*, *mající plné břicho*, expresivně hodnocené *nacpaný*, *napucnutý*, *nazobaný*, *napasený*, *najedený k prasknutí*, *naládovaný*, *napraný*, *nadlábnutý*, *nadlabaný*, *naprásknutý*, vulgární *nažraný* atd. Dominantou takovéto synonymické řady je *syty*.

Syty, mluvíme-li o pokrmu, můžeme nahradit výrazy jako *výživný*, *syťící*, *syťivý*, *vydatný*, *hutný*, *obsahující živiny*; méně často se setkáme i s *jadrný*, *živinný* a *živný* (to se dnes spíše objevuje ve spojeních s přeneseným významem: *živná půda pro bakterie*, *živný roztok*);

archaická jsou slova *výživní, úživný* nebo *sytný*; odborné je pak *nutritivní*. (Hallerův slovník dokládá i výraz *chlebnatý*, a to s poznámkou, že v pivovarnictví se jej užívá k charakteristice piva.) Okrajově se této řady dotýká i *pořádný* ve smyslu *plnohodnotný*, které se dnes v souvislosti s jídlem objevuje stále častěji: *pro samou práci nemá čas na pořádné jídlo*.

Tato synonymická řada naznačuje, že pokud označíme nějaké jídlo jako *syté*, přisuzujeme mu tím zároveň i vlastnost *výživnosti* – představujeme si, že nás nejen na dlouhou dobu zasytí, ale že z něj zároveň získáme i potřebné živiny. Jádrovým synonymem této synonymické řady je slovo *vydatný*, neboť tuto představu vystihuje zřejmě nejlépe ze všech.

Syté barvy jsou *plné, jasné, výrazné, hluboké* nebo *intenzivní*. Dominantou řady je adjektivum *výrazný*. *Sytý hlas* je *zvučný, znělý, plný, silný, je příjemně syté barvy* nebo *témbru*. Nejméně kontextově omezené je v této řadě *zvučný*.

Být syt něčeho znamená *mít toho až až/tak akorát/po típek/nad hlavu, mít toho plné zuby, být tím omrzelý/znechucený/unuděný, nabažit se, nasytit se, přesytit se, mít toho až po krk, nemoci to ani cítit, ztratit zájem o něco* ap. Za dominantu této synonymické řady bychom mohli považovat výraz *mít něčeho dost*.

Mít něčeho dost, do sytosti ale může znamenat i *být spokojený*; to je v této řadě dominantou. Dalšími členy řady pak jsou *mít, co hrdlo ráčí, mít se dobře, žít v blahobytu/v bezstarostnosti/v nadbytku/v bohatství, mít hojnost něčeho, mít toho vrchovatě, libovat si, medít si, sedět u plných* nebo *masných hrnců*: podle Ouředníkovy slovníku rčení biblického původu Aniž jest co nového pod sluncem se tím odkazuje na egyptské hrnce masa, u nichž sedávají ti, kdo žijí v blahobytu. Dobře se má i ten, kdo *sedí/leží hřbetem k ohni a břichem ke stolu*, jak uvádí Zaorálek v Lidových rčeních.

Ke slovesu *sytit* s akuzativní vazbou, tj. ve významu „činit sytým, nasycovat něčím někoho“ se vztahuje synonymická řada *krmit, dávat někomu jíst/najíst, poskytnout potravu, zahánět/tišit/konejšit/klidnit/upokojoval hlad; živit, dávat obživu* (o práci, jíž si člověk vydělává peníze). Jádrové synonymum v této řadě je nejspíše *poskytnout potravu*.

Samostatnou rozsáhlou synonymickou řadu vytvářejí synonyma k zvrtné podobě *sytit se*, „nasycovat sebe“, a to kolem dominantního lexému *jíst: plnit si/naplňovat si žaludek/břicho/útroby jídlem, dávat do úst* (nebo expresivně *do huby*), *mít k jídlu, občerstvovat se, posilňovat se, nabírat sílu jídlem, stravovat se, hodovat, pozřít* (to dnes hlavně ve spojení s chutí k jídlu, např. *nemocný nepozřel ani sousto*, nebo s chutí jakožto kvalitou pokrmu: *nedalo se to pozřít*); knižní *vkładat do úst, požívat*; expresivní *živit se, krmit se, cpát se, sežvýkávat, zobat*; dětské *papat, hamat*; zhrubělé *žrát*; nářeční *kroužit* nebo *krouhat*; zastaralé *užit* (*užit teplé polévky*), *poživit se, menažirovat, zažívat* a mnoho dalších.

2. 3. 2 Opozitnost

Opakem k *sytý* v jeho primárním významu je *hladový*. Do vztahu opozitnosti se *sytý* vstupují samozřejmě i synonyma k *hladový*, např. *nenasyčený* nebo *lačný* a další, jak jsou uvedena výše v části II v kapitole 5. 3. 1.

Co se týče *sytého jídla*, jeho opakem je podle Hallerova slovníku *jídlo nevyživné, nesytivé, nesytící, hladové, hubené, chudé, skrovné*, v některých kontextech rovněž *dietní, postní*; také ale i *mls, pamlsek* nebo *něco malého (k jídlu)* jakožto určitá kontextová opozita *pořádného jídla*.

Opakem *syté barvy* je *barva nejasná, vybledlá, vyrudlá* (o sepraných textiliích), *mdlá, nevýrazná, unylá, taková nijaká, žádná, šedivá, šedohnědá* nebo expresivní *vyblitá*.

Nemoci se nabažit/ být nenasytný/lačný čeho jsou některá z opozit k *být syt něčeho, mít něčeho dost*; další viz *hlad* ve smyslu „chtivost něčeho, touha po něčem“ (část II, kapitola 5. 3. 1.). K *mít něčeho do sytosti* ve významu *mít toho dostatek* tu máme opozita jako např. *mít nedostatek něčeho, mít se špatně, být nespokojený, mít nouzi o něco*.

Opozity slovesa *sytit* jsou *nesytit, nedat najíst někomu, nechat někoho o hladu/bez jídla/hladovět/bez potravy, odpírat komu potravu, nekrmit* a další. Opakem *sytit se* je zejména *nesytit se, nejíst a hladovět*.

2. 3. 3 Hyperonymie – hyponymie

Sytost se jakožto opozitum *hladu* začleňuje v lexikální rovině do téže hierarchické struktury. Uplatňují se tu vztahy nadřazenosti a podřazenosti. *Sytost* není (stejně jako *hlad*) hyperonymem pro jiné lexikální jednotky. Nejbližším hyperonymem *sylosti* je *příjemný tělesný pocit*. Mezi kohyponyma *sylosti* zde patří *teplo, „napojenost“* (tj. něco jako „ne-žízeň“ – je zajímavé, že pro tento význam v češtině vlastně ani nemáme speciální výraz), *síla, uvolnění* a další výrazy akcentující celkovou tělesnou pohodu, zdraví a dobrou kondici. Přehledně graficky jsou tyto relace zpracovány v příloze.

2. 4 Syntagmatické sémantické vztahy. Kolokace

Ke studiu kolokací a konotací lexému *sytý* můžeme, stejně jako u *hladu*, využít jak české výkladové a ideografické slovníky, tak také ČNK. Podle těchto pramenů se *sytý* v základním významu „úplně najedený, nemající hlad“ objevuje ve spojeních jako *sytý člověk, syté lidstvo/publikum/obyvatelstvo, syté břicho/tělo, sytý žaludek, syté zvíře (česká klasika je sytý vlk a celá koza)*. Dále tu máme syntagmata *být sytý, byli klidní, sytí, spokojení, jsou bohatí a sytí, je sytý a opálený, je sytý a silný/při síle, je sytý a umytý/čistý, je sytá a šťastná,*

jsou sytí a odpočatí, byl syt a obut; je sytý a hoví si v teple. Všechny tyto kontexty jasně ukazují na pozitivní konotace adjektiva *sytý* a – opět – na souvislost s bohatstvím.

Sytý může být i *čas*: *panují syté dny*. Tady se uplatňuje metonymie, podobně jako u výrazů *hladové dny* nebo *čas hladu*.

ČNK (SYN2005 a SYN2000) dokládá mnoho výskytů *sytý* užitého o jídle, tedy v jeho druhém významu „sytivý, vydatný“: *sytá krmě, sytá strava, jídlo syté a zároveň lehké, sytá rýže, fazole jsou sytý pokrm, sytá večeře, nejsytější a nejdražší jídla, jídlo dobré a syté, těžká, tučná a sytá jídla, sytá polévka, sytá a chutná snídaně, chutné, výživné a syté jídlo, sytý luštěninový salát, mateřské mléko je syté a výživné*. V souvislosti s charakteristikou pokrmu jsou tedy konotace *sytý* jednoznačně pozitivní. Tyto konkrétní doklady z korpusu navíc potvrzují závěry naznačené v části III v kapitole 2. 3. 1. o synonymii: *syté* jídlo opravdu často považujeme i za bohaté na živiny.

Zajímavého metaforicko-metonymického posunu si můžeme všimnout u výrazu *sytý spánek*; ukazuje totiž na konceptuální metaforu SPÁNEK JE JÍDLO. K této metafoře se vztahují ještě další výrazy, např. rčení *kdo spí, ten jí* nebo *vyspat se do sytosti...*

Atributu *sytý* se často užívá i k charakteristice barvy. ČNK zachycuje výrazy jako např. *pěkné syté barvy, syté barvy duhy, sytý odstín, sytá růžová, sytá zeleň, sytá modř/červeň/..., sytá a jednoznačná kvalita barev, sytá rtěnka, sytá zář, sytá tma, posečená sytá luka*. *Sytý* tedy nese spíše kladné hodnocení. Jen ve spojení *sytý a trapný ruměnec* je tomu naopak.

Pozitivní konotace doprovázejí i výrazy jako *sytá a lahodná vůně, sytý lesní vzduch, syté a zemité pachy, ale nijak odporné, syté aroma, vzduch sytý silicí, sytá zakyslost sýrů, studený a sytý vzduch, sytý větrík, vůně sytého jara*.

Sytý užitý o hlase nebo obecně o zvuku také provázejí konotace vesměs spíše pozitivní, tedy až na *sytý nemelodický řev*. *Sytý* hlas je vnímán jako příjemný, plný, zvučný, svědčící o určitých povahových rysech člověka, o aktivním, spíše pozitivním přístupu k životu, možná i o uměleckém nadání: *sytý a veselý hlas, hluboký a sytý hlas, sytý a melodický hlas, sytý a halasný smích, hlas se sytým přízvukem, hluboký, sytý, klokotavý smích, sytá melodie, sytý alt, syté troubení, sytý nemelodický řev, hulákali na sebe sytou italštinou, sytá varhanní hudba, sytý tah smyčce*. Z hudební terminologie pak pocházejí výrazy *sytá orchestrace* a *sytá instrumentace*.

V básnickém vyjádření (ale nejen v něm) se ale *sytý* může vztahovat k mnohem rozmanitějším jevům. Z ČNK máme příklady jako *sytý neprodyšný oblak kouře, sytý koncentrát, sytá domněnka se změnila v jistotu, touha po syté samotě, sytý kritický soud, sytá*

lampa svítila, syté písmo dětství, syté zahrady stíní, Hrabalovy syté metafory, umění tenduje k syté vratkosti.

2. 5 Sytost ve frazeologii

České frazeologické slovníky (zejména Čermákův a kol. a Zaorálkův) zachycují celou řadu frazeologických vyjádření týkajících se sytosti. Podobně jako u rčení, jež se vztahují k hladu, se tu do centra pozornosti dostávají části lidského těla, které mají na starosti zpracování potravy: zdůrazňuje se hlavně břicho a také žaludek; narozdíl od idiomů o hladu se méně často objevují ústa (a jejich části, jako jsou zuby nebo jazyk, se samostatně neobjevují vůbec).

Břicho se vyskytuje např. v těchto frazémeh: *má v břiše jako v pokojíčku, má plné břicho/panděro, je nacpaný k prasknutí/až bůh brání, má břicho jako buben/bubínek, je najedený/nacpaný jako sud nebo jako žok/buk/cícha/pecka/pouk; najedl se, až si dá beneše na kšandu, je najedený, že by mohl na břiše blechu zabít/na pupku kosu okut, nacpal se, až mu pupek praská, je našlapaný jako měch, břicho si nacpal jako rukáv, namastil si pupek, není svému břichu macechou/otčímem, je najedený, až je mu košile malá, má plný štrúzok (štrúzok je jinak slamník). Kdo je sytý, ten má žaludek jako v peřinách, ošatil si žaludek, nacpal si dědka, uctil nácka, má naložené káry (tady se vnitřní orgány jako žaludek přirovnávají k vozu, jež je možné naložit).*

Ostatní části těla (ústa, nos, krk a střeva) se objevují ve rčeních jako např. *najedl se do němoty; dal si do nosu/do trumpety/do trouby; naházel si do útora (útor je žlábek dřevěné nádoby, v němž je vsazeno dno; přirovnání zřejmě k jícnu nebo střevu), napráskal si střevo.*

Vyloženě přejedený pak je, kdo *se nažral, až mu nose/ krkem/z krku leze*. Přesycenost se může akcentovat rovněž v takových frazémeh, jako je např. *nemá na jídlo ani pomyslení* nebo *nemůže se na jídlo ani podívat*, i když nejen ta. Takto vyjádřit se totiž můžeme i o někom, kdo je zaneprázdněný nějakou činností, fyzickou i mentální, to je první případ, nebo komu není právě dobře, to je druhý případ.

Někdy se sytý člověk přirovnává k někomu, u koho je obvyklé, že má dobrého jídla dostatek: *najedl se jak sedlák o Vánocích* nebo *o posvícení, najedl se přímo královsky*. Jindy zase k nějaké věci, např. ke zbrani, jež se také plní (např. střelným prachem): *je naládovaný jako kanoun*, nebo k přetíženému vozu: *najedl se, až mu řemeny praskaly*.

Moudře nám radí přísloví *syť kdo se šťve, nedožije roku*. A samozřejmě nesmíme zapomenout na známé rčení o tom, že pochopení pro člověka v úzkých máme mnohdy až tehdy, dostaneme-li se sami do podobné situace: *syť hladovému nevěří*.

2. 6 Konceptualizace syťosti

Je možná trochu překvapivé, nakolik také *syťost* může být cílovou oblastí konceptuálních metafor. Konceptuální metafory vypovídající o *syťosti* se podobají těm, které se vztahují k *hladu*; co do počtu jich je ale mnohem méně. Stejně jako u *hladu* byl k excerpci jazykových dat využit kromě frazeologických a výkladových slovníků také ČNK (SYN2005 a SYN2000). A jak tedy *syťost* vnímáme?

2. 6. 1 Syťost je konceptualizována jako prostor

První pojmovou metaforou je SYTOST JE PROSTOR. S ní pracují vyjádření jako *mez syťosti, myšlenky přichází ze syťosti, centrum syťosti v hypothalamu, docházel od hladu k syťosti, ze syťosti jest všechna pýcha, vyhládlý na kost snil o ráji syťosti, komunismus jako říše syťosti*.

2. 6. 2 Syťost je konceptualizována jako hranice

Často je syťost vnímána pomocí pojmové metafory SYTOST JE HRANICE nebo také HORNÍ MEZ, které je možné nebo žádoucí dosáhnout: *k syťosti je daleko, přiblíží se syťosti, najít se do syťosti, žaludky byly do syťosti naplněny, do syťosti si poklábosit, hovořit do syťosti, do syťosti se vynadívát, potěšit se do syťosti, do syťosti čerpat z účtu, do syťosti si opakovat poučky*.

2. 6. 3 Syťost je konceptualizována jako látka

Poměrně často se můžeme setkat s pojmovou metaforou SYTOST JE LÁTKA: *všechno vonělo syťostí, ubírat syťost, hutná a těžká syťost, syťostí potemnět, zvýšit v kompresoru teplotu syťosti*.

2. 6. 4 Syťost je konceptualizována jako člověk

Na syťost se dá nahlížet i jako na ČLOVĚKA. Taková vyjádření nejsou sice nijak četná, přesto se někdy objevují: *umírněná syťost, tajný jazyk syťosti*.

IV. Závěr

V českém jazykovém obrazu světa jsou oba členy opozice *hlad* X *sytnost* úzce spojeny, což dokládají i mnohá přísloví, např.: *Hladové břicho lehčí a syté lepší. Sytý lačnému/hladovému nevěří.*

Původ slova *hlad* se vykládá dvěma možnými způsoby: jednak ze staroindického *gardha-*, „chtivost, touha“, jednak z indoevropského **g^hel-*, „píchat, bodat, působit bolest“. Ve slovnících se vymezují tři významy, a to „tělesný pocit potřeby jíst“, „obecná nouze, bída“ a „chtivost, žádostivost, touha po něčem“. *Hlad* neznamená nic moc dobrého: silný pocit hladu je provázen (tělesnou) bolestí, hlad jakožto obecný nedostatek jednoznačně ukazuje na velkou chudobu. I odvozené adjektivum *hladový* může v přeneseném smyslu znamenat „vychrtlý, hubený“, a tedy „chudý“. *Hladomřivý* je doloženo i ve významu „neduživý, slabý“ (ČNK): *hladomřivé květiny, hladomřivé tělíčko*. Část slova, *-mřivý*, poukazuje dokonce ke smrti, podobně jako je tomu ve slově *hladomor*. Ani *prázdný žaludek* není něco, o co bychom stáli: *když je prázdný žaludek, bývá špatný úsudek; lačnému všechno k chuti*.

Už v části o etymologii a motivaci jsme narazili na to, že *lačný* a *lakomý* mají stejný základ. A i přenesený význam „chtivost něčeho, bažení po něčem“ je důležitý; lakotou jsme se zde zabývali v kapitole o synonymii (viz 4. 3. 1 v části II).

V kapitole o konceptualizaci hladu jsme viděli, že hlad je opravdu něco nedobrého, co nás ohrožuje. Hlad je vnímán jako někdo, komu je lepší se vyhnout: jako nepřítel v boji je zákeřný, všehoschopný, a proto je tak těžké ho přemoci. Hlad má ostré zuby a drápy a umí se nepozorovaně připlížit: podobá se velké kočkovité šelmě nebo podobnému nebezpečnému tvorovi. Někdy na sebe hlad upozorňuje jako nemoc. Je třeba zmírnit jeho příznaky, překonat jej, jinak může vést i ke smrti. Jedině jako učitel je hlad dobrý: je důvtipný, vždy si ví rady, umí přesvědčit.

Sytnost může původně souviset s významem „plný“. Je to „jakost sytého, nasycenost“. Nemusí se vztahovat jenom k „pocitu sytnosti“, mluvit můžeme o sytnosti určitého pokrmu, barvy, nebo i hlasu.

Sytý nebo *nasycený člověk* se v naivním pohledu na svět má jednoduše všestranně dobře, jak ukázaly mj. některé z nejčastějších kolokací (viz v kap. 2. 4 v části II): *je sytý a spokojený, sytý a v teple, je syt a obut*. Vidíme zcela zřejmou souvislost s bohatstvím: jídlo, teplo, obutí... Přímo to vyjadřují také některá přísloví, např.: *Boháč jídá, kdy chce, chudý, když má. Těžko sytého častovati a bohatému darovati*.

Seznam pramenů a použité literatury

Prameny:

- BALHAR, J., JANČÁK, P. a kol. *Český jazykový atlas*. Praha : Academia, 1992. ISBN 80-200-0013-5.
- ČELAKOVSKÝ, F. L. *Mudroslovní národu slovanského ve příslovích*. 3. vyd. Praha : Vyšehrad, 1949.
- ČERMÁK, F. a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha : Academia, 1983.
- Český národní korpus - SYN2005*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Český národní korpus - SYN2000*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- FILIPEC, J. a kol. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 3., upravené vyd. Praha : Academia, 2005. ISBN 80-200-0493-9.
- GEBAUER, J. *Slovník staročeský* [on-line]. 2., nezměněné vyd. Praha : Academia, 1970. Verze 0.7.0. [citováno ze dne 4. 1. 2010]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.
- GLUHAK, A. *Hrvatski etimološki rječnik*. Záhřeb : August Cesarec, 1993. ISBN 953-162-000-8.
- HALLER, J. *Český slovník věcný a synonymický*. Praha : SPN, 1977. ISBN 80-86097-10-2.
- HAVRÁNEK, B. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha : ČSAV, 1960.
- HOLUB, J., KOPEČNÝ, F. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha : Státní nakladatelství učebnic, 1952.
- JUNGMANN, J. *Slovník česko – německý*. Ed. J. Petr. 2. vyd. Praha : Academia, 1990.
- KLÉGR, A. *Tezaurus jazyka českého. Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*. Praha : NLN, 2007. ISBN 978-80-7106-920-1.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vyd. Praha : ČSAV, 1968.
- OUŘEDNÍK, P. *Aniž jest co nového pod sluncem. Slova, rčení a úsloví biblického původu*. Praha : Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0469-4.
- OUŘEDNÍK, P. *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny 1945 – 1989*. 3., doplň. a rozšíř. vyd. Praha – Litomyšl : Paseka, 2005. ISBN 80-7185-638-X.
- Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství, 1935 – 1957.
- REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. Voznice : Leda, 2001. ISBN 80-85927-85-3.
- Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960.
- TRÁVNÍČEK, F. *Slovník jazyka českého*. 4. přeprac. a doplň. vyd. Praha : Slovanské nakladatelství, 1952.

Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.7.0. [citováno ze dne 4. 1. 2010]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na < <http://vokabular.ujc.cas.cz> >.

Wikipedie, internetová encyklopedie [on-line]. Heslo *Svatý Fabián*. [citováno ze dne 20. 6. 2010]. Dostupné na < <http://www.wikipedia.cz> >.

ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. Praha : Aurora, 1996. ISBN 80-85974-10-X.

Použitá literatura:

BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R. a kol. *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha : Mladá Fronta, 2007. ISBN 978-80-204-1450-2.

EISNER, P. *Čeština poklepem a poslechem*. Praha : Jaroslav Podroužek, 1948.

GREPL, M. a kol. *Příruční mluvnice češtiny. 2., opravené vyd.* Praha : NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-980-5.

LAKOFF, G. a JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno : Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.

MONTANARI, M. *Hlad a hojnost – dějiny stravování v Evropě*. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-590-9.

NAKONEČNÝ, M. *Lidské emoce*. Praha : Academia, 2000. ISBN 80-200-07-63.

Ottův slovník naučný. Fotoreprint vyd. z r. 1897. Praha : Argo/Paseka, 1998. ISBN 80-7185-057-8.

PAJDZÍŇSKA, A. Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní“ – „cizí“. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : FF UK, 2007. s. 27 – 44. ISBN 978-80-7308-212-3.

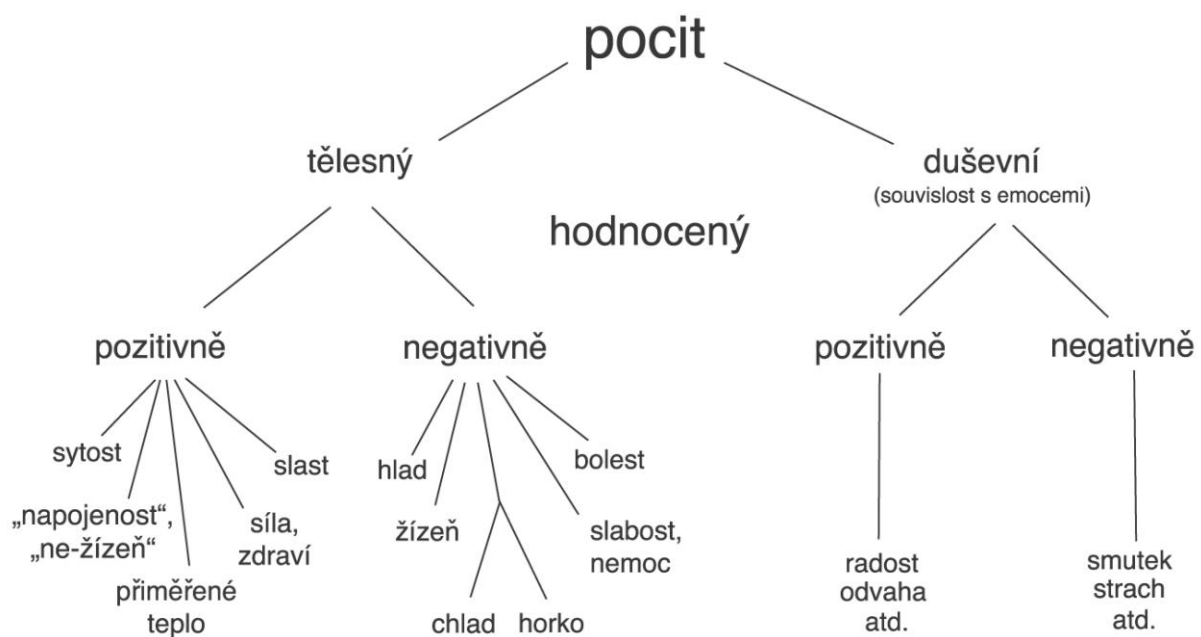
VAŇKOVÁ, I. a kol. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha : Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3.

VAŇKOVÁ, I. Inspirace z Lublinu. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha : FF UK, 2007, s. 9 – 12. ISBN 978-80-7308-212-3.

VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha : Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8.

WIERZBICKA, A. Co znaczy słowo „człowiek“. In *Kocha, lubi, szanuje*, Varšava, 1971, s. 17 – 27.

Příloha

Obr.: *Hlad a sytost* ve vztazích hypero- a hyponymických.